



**T.C.**  
**HARRAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**  
**KELÂM BİLİM DALI**  
**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ'NDE YER ALAN**  
**KELÂM İLMİYLE İLGİLİ MADDELERİN**  
**DEĞERLENDİRİLMESİ (1-22. CİLT)**

**Betül DOĞAN**

**ŞANLIURFA – 2019**



**T.C.**  
**HARRAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**  
**KELÂM BİLİM DALI**  
**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ'NDE YER ALAN**  
**KELÂM İLMİYLE İLGİLİ MADDELERİN**  
**DEĞERLENDİRİLMESİ (1-22. CİLT)**

**Betül DOĞAN**

**Danışman**

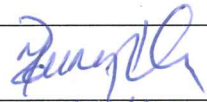
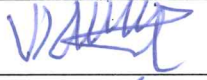

**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE**

**ŞANLIURFA – 2019**

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**  
**TEZ ONAY SAYFASI**

Enstitünüz Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (Kelâm) 165230003 numaralı öğrencisi Betül DOĞAN'ın hazırladığı "TDV İslam Ansiklopedisi'nde Yer Alan Kelam İlmiyle İlgili Maddelerin Değerlendirilmesi (1-22. Cilt)" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 11/10/2019 tarihinde, saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

11/10/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Veysel KASAR	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusuf HAKLI	KABUL	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

11.10.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Müdür 

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek almıştır  Almamıştır



HARRAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Betül DOĞAN
Öğrenci Numarası	165230003
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri (Kelam)
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe)	TDV İslam Ansiklopedisi'nde Yer Alan Kelam İlmiyle İlgili Maddelerin Değerlendirilmesi (1-22. Cilt)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 80 sayfalık kısmına ilişkin, 19/09/2019 tarihinde şahsım/danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 13'tür..

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dahil,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/09/2019  
Betül DOĞAN

Yukarıda yer alan raporun ve beyanım doğruluğunu onaylarım. 19/09/2019  
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE/Danışman

## ÖZET

### TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ'NDE YER ALAN KELÂM İLMİYLE İLGİLİ MADDELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ (1-22 CİTLER ).

DOĞAN, Betül

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Kelâm Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE

Ekim 2019, 76 Sayfa

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından çıkarılan İslam Ansiklopedisi dünya ve İslâm âlemi için büyük bir kaynak niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İslâm ilimleri ve İslâm düşüncesinin yanı sıra beşerî ve sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılacak araştırmalar için de kapsamlı bir kaynak olmuştur. Bu konuyu seçmemizde bize ilham kaynağı olan bu eser, önem ve muhtevası bununla birlikte üslup açısından özgün olması ele aldığımız bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Bu çalışmanın konusu Kelâm ilminde, Kelâm ilmiyle alakalı maddelerin bir araya toplanması ve değerlendirmelerinin yapılmasıdır. Bu maddeler bir araya toplanırken İslam Ansiklopedisinin 1 ila 22. Ciltleri esas kaynak olarak belirlenmiştir. Çalışmanın temel gayesi ise Kelâmda, bu ilimle alakalı kavramlar konusunda yapılacak olan araştırmalarda, araştırmacılara kaynak oluşturmak ve muavenet etmektir. Böyle bir çalışma, Temel İslâm Bilimleri ve Kelâmla ilgili araştırma yapanlara zaman ve kaynak kazandıracak niteliktedir. Ayrıca bu çalışma tüm kelâm kavramlarını rahatlıkla bir arada bulabileceğimiz bir nitelik taşımaktadır.

Keza bu çalışma hazırlanırken, kaynak belirtilen İslâm Ansiklopedisinde, önce Kelâmla ilgili maddeler tespit edilmiştir. Tespit edilen maddelerle ilgili ek kaynaklardan da yararlanılarak konuyla ilgili araştırma alanı genişletilmiştir.

Bununla beraber maddeler ve kavramların ne anlama geldiği kısaca ifade edilmiştir. Yaptığımız araştırmaı zenginleştirme hedefiyle her maddeye kendi değerlendirmelerimiz eklenmiştir. Ayrıca İslâm Ansiklopedisinde güncellenen maddeler de tek tek araştırılmış ve bu maddeler hakkında ki bilgiler maddenin kendi açıklaması altında belirtilmiştir. İçerik hazırlanırken de maddeler ve kavramlar, Kelâm ilminin klasik tasnifine göre; “İlâhiyat, Nübüvvat ve Sem'iyat" başlıkları altında ele alınmıştır. Bu temel konulara ek olarak eklediğimiz ve üç temel konuyu doğrudan yahut dolaylı olarak ilgilendiren maddeleri ise “diğer konular" başlığı altında tasnif edilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Kelâm, İtikad, Mezhepler, Din.

## **ABSTRACT**

### **EVALUATION OF SUBSTANCES RELATED TO THE DIAGNOSIS OF TDV ISLAMIC INTELLIGENCE (1-22 BINDINGS).**

**DOGAN, Betül**

**Master's Thesis**

**Basic Islamic Sciences Department of Theology**

**Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet Cüneyt GOKCE**

**October 2019, 76 Pages**

Encyclopedia of Islam of Turkish Religious Foundation is a great resource for the world and the world of Islam. In addition, Encyclopedia of Islam of Turkish Religious Foundation has been a comprehensive resource for studies in various fields of human and social sciences as well as Islamology and Islamic thought. This work, the inspiration for us to choose this subject, its importance and contents as well as its unique wording have been the topic of this study conducted by us.

The subject of this study is to gather and evaluate the materials related with the science of Kalam. While, gathering these materials, the 1st and 22nd Volumes of Encyclopedia of Islam has been set as the main resource. The fundamental purpose of this study is to provide a resource and assist to researchers in their studies on Kalam and the concepts related with this science. Such a study will save time and resources of the ones conducting studies on Basic Islamic Sciences and Kalam. Furthermore, this study has a quality where we can find all concepts of Kalam at the same place.

Moreover, while this study has been prepared, firstly, the articles on Kalam are determined in the referenced Encyclopedia of Islam. The field of argument has been expanded by means of additional resources related with determined issues. In addition, meanings of articles and concepts are briefly described. Our own opinion has been added in every article for enriching our study. Furthermore, updated articles of Encyclopedia of Islam have been researched one by one and details on these

articles are provided under own description of every article. While, preparing the contents, the articles and concepts are addressed under classical classification of the science of Kalam as; "Theology, Nubuwwah and Semiyyat". Other articles added as additions to these main topics which are directly or indirectly related with these three major topics are classified under "other topics".

**Key Words:** Kalam, Itikat, Denominations, Religion.





**TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİNDE YER ALAN  
KELÂM İLMİYLE İLGİLİ MADDELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM  
İLAHİYATLA İLGİLİ MADDELER**

1.1. ADL	3
1.2. AFÜV	3
1.3. AHAD	3
1.4. ÂDET	4
1.5. AHADİYYET	4
1.6. ÂHİR	5
1.7. AHVAL	5
1.8. AKAİD	6
1.9. AKİDE	6
1.10. ÂLEM	6
1.11. ALLAH	7
1.12. ÂMENTÜ	8
1.13. ÂMENTÜ ŞERHİ	8
1.14. ARŞ	9
1.15. ÂYET	9
1.16. AYN	10
1.17. EL-AZÎM	10
1.18. EL-AZİZ	10
1.19. EL-BÂİS	10
1.20. EL-BÂKÎ	10

1.21. EL BÂRÎ	11
1.22. BA'S	11
1.23. BASAR	12
1.24. EL-BÂSIT	12
1.25. EL-BASÎR	12
1.26. EL-BÂTIN	12
1.27. BÂTIN ÎLMÎ	13
1.28. BEKÂ	13
1.29. BER	13
1.30. CÂMÎ'	13
1.31. EL-CEBBÂR	13
1.32. EL-CELÎL	14
1.33. CELLE CELÂLUHU	14
1.34. CÎHET	14
1.35. ED-DÂRR	15
1.36. EBED	15
1.37. ESMÂ-Î HÛSNÂ	16
1.38. EVVEL	17
1.39. EZEL	17
1.40. FETTÂH	17
1.41. GAFFÂR	18
1.42. GAFÛR	18
1.43. GÂÏYYET	18
1.44. GANÎ	18
1.45. GAYB	18
1.46. GAZAP	19
1.47. GUFRAN	19
1.48. EL-HABÎR	20
1.49. EL-HÂDÎ	20
1.50. EL-HÂFID	20
1.51. EL-HÂFIZ	20
1.52. EL-HAK	20
1.53. EL-HAKEM	21
1.54. EL-HAKÎM	21
1.55. EL-HALÎK	21

1.56. EL-HALÎM	21
1.57. HALKU'L -KUR'ÂN	21
1.58. HAMD	22
1.59. EL-HAMÎD	22
1.60. EL-HASÎB	22
1.61. HAY	23
1.62. HUDÛS	23
1.63. HULD	24
1.64. HULÛL	24
1.65. HURÛF	25
1.66. İHLÂS	25
1.67. İHSAN	25
1.68. İHTİRA'	26
1.69. İ'LÂ-YI KELİMETULLAH	26
1.70. İLÂH	26
1.71. İLÂHİYAT	26
1.72. İMTİNÂ	26
1.73. İNÂYET	27
1.74. İRADE	27

## İKİNCİ BÖLÜM

### NÜBÜVVET İLE İLGİLİ MADDELER

2.1. AZRÂİL	28
2.2. BE'S	28
2.3. BEŞÂİRÜ'N-NÜBÜVVE	28
2.4. BEŞİR	28
2.5. Bİ'SET	29
2.6. BURAK	29
2.7. CEBRÂİL	29
2.8. EMİR Bİ'L-MA'RÛF NEHİY ANİ'L-MÜNKER	29
2.9. FETRET	30
2.10. FİRÂSET	30
2.11. HÂRİKULÂDE	30
2.12. HASÂİSU'N -NEBİ	31
2.13. HÂTEMÜ'N -NEBİYYİN	32
2.14. HATM-I NÜBÜVVET	32

2.15. HAVÂSSÜ'L-KUR'ÂN	33
2.16. HAVZ-I KEVSER	33
2.17. HIZIR	33
2.18. İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN	34
2.19. İHANET	36
2.20. İLHAM	36
2.21. İNŞİKÂKU'L-KAMER	36
2.22. İNZÂR	37

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SEMİYYAT İLE İLGİLİ MADDELER

3.1. ACBÜ'Z- ZENEB	38
3.2. ADEM	38
3.3. ADN	38
3.4. ÂHİR ZAMAN	38
3.5. AHİRET	39
3.6. AMEL DEFTERİ	39
3.7. AMEL-İ SALİH	39
3.8. A'RÂF	39
3.9. ARASAT	40
3.10. ASHÂBÜ'Ş-ŞİMÂL	40
3.11. ASHÂBÜ'L- YEMÎN	40
3.12. AZAİM	40
3.13. AZÂB	40
3.14. ÂZİFE	41
3.15. BAHT	41
3.16. BATŞE-İ KÜBRÂ	41
3.17. BERZAH	41
3.18. BEZM-İ ELEST	42
3.19. CÂN	42
3.20. CAHÎM	42
3.21. CEHENNEM	42
3.22. CENNET	42
3.23. CİBT	43
3.24. CİN	43
3.25. DÂBBETÜ'L -ARZ	43

3.26. DECCÂL	44
3.27. DİN	44
3.28. DUHÂN	44
3.29. ECEL	44
3.30. ELEST	45
3.31. EYS	45
3.32. FEZA'	45
3.33. FİRDEVS	45
3.34. FİTEN VE MELÂHİM	45
3.35. FİTNE	46
3.36. GILMAN	46
3.37. HARÛT VE MARÛT	46
3.38. HASENE	47
3.39. HAŞR	47
3.40. HATİME	47
3.41. HESAP	47
3.42. HURİ	48
3.43. HÛSRAN	48
3.44. HİCAB	48
3.45. İBADET	48
3.46. İFRİT	49
3.47. İĞVÂ	49
3.48. İHBÂT	49
3.49. İKÂB	50
3.50. İLLİYYİN	50

#### **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**

#### **DİĞER KONULARLA İLGİLİ MADDELER**

4.1. ÂBÂ	51
4.2. AHBÂRİYYE	51
4.3. AHLÂK	51
4.4. AKÂİDÜ'S-SENÛSÎ	51
4.5. ÂKİBET	52
4.6. AKIL	52
4.7. AMEL	52
4.8. ARAZ	53

4.9. ASLAH	53
4.10. ASLİ GÜNAH	53
4.11. ATEBÂT	53
4.12. A'YÂNÜ'Ş-ŞÎA	54
4.13. BAHRÛ'L KELAM	54
4.14. BÂTIL	54
4.15. BÂTİNİYYE	54
4.16. BEDÂ	54
4.17. BİD'AT	54
4.18. BURHAN	55
4.19. CAHD	55
4.20. CEBRİYYE	55
4.21. CEVHER	55
4.22. CİSİM	56
4.23. DALÂLET	56
4.24. DA'VET	56
4.25. DELİL	57
4.26. DUA	57
4.27. ED-DÜRRETÛ'L-FÂHİRE	57
4.28. EBKÂRÛ'L- EFKÂR	57
4.29. EBÛ MANSÛR EL- EYYÛBÎ	58
4.30. EHL-İ BEYT	58
4.31. EHL-İ BİD'AT	58
4.32. EHL-İ EHVA	58
4.33. EHL-İ HAK	59
4.34. EHL-İ İSBÂT	59
4.35. EHL-İ KIBLE	59
4.36. EHL-İ NAZAR	59
4.37. EHL-İ SÛNNET	59
4.38. EHL-İ TEVHİD	60
4.39. ELFÂZ-I KÛFÜR	60
4.40. ESÂTİR	60
4.41. EŞ'ARÎ, EBÛ'L-HASAN	61
4.42. EŞ'ARİYYE	61
4.43. EZÂRİKA	61

4.44. FÂCİR	61
4.45. FAYSALÜ'T-TEFRİKA	62
4.46. FÂSIK	62
4.47. FELÂH	62
4.48. FESAD	62
4.49. FEVZ	63
4.50. FITRAT	63
4.51. FİİL	63
4.52. EL-FIKHÜ'L-EKBER	64
4.53. FIRKA	64
4.54. GÂİYYET	64
4.55. GÂLİYYE	64
4.56. GAYBET	65
4.57. GÜNAH	65
4.58. HABER	65
4.59. HABER-İ VÂHİD	66
4.60. HALÂ	66
4.61. HAREKET	66
4.62. HAŞVİYYE	66
4.63. HAVAS İLMİ	67
4.64. HAVÂTİR	67
4.65. HAYAL	67
4.66. HEYÛLÂ	67
4.67. HURAFE	68
4.68. HÜCCET	68
4.69. HÜKÛM	68
4.70. HÛSÛN VE KUBUH	69
4.71. HIZLÂN	69
4.72. HİDÂYET	69
4.73. HİKMET	69
4.74. İBÂHİYYE	70
4.75. İBAZİYYE	70
4.76. İBRET	70
4.77. İ'CÂZUL-KUR'ÂN	70
4.78. İDRAK	71

4.79. İHTİDA	71
4.80. İHVE-İ SELÂSE	71
4.81. İLHÂD	72
4.82. İLİM	72
4.83. İLLİYYET	72
4.84. İMAN	72
4.85. İMÂMET	73
4.86. İNŞALLAH	73
4.87. İRŞAD	73
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	76
EKLER	



## KISALTMALAR

<b>B.</b>	Bin, ibn, ibni
<b>BK.</b>	Bakınız
<b>ÇEV.</b>	Çeviren/ Çevirenler
<b>DİA.</b>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<b>H.</b>	Hicri
<b>HAZ.</b>	Hazırlayan
<b>HZ.</b>	Hazreti
<b>M.</b>	Miladî
<b>Ö.</b>	Ölümü
<b>R.A.</b>	Radiyallahu anh (Allah O'dan razı olsun)
<b>S.</b>	Sayfa
<b>T.D.V.</b>	Türkiye Diyanet Vakfı
<b>VB.</b>	Ve benzeri

## **EKLER LİSTESİ**

**Ek-1.** Yazarlar ve Ele Aldıkları Maddeler

ek. s.1



## GİRİŞ

İslam Ansiklopedisi'nin 1 ila 22 ciltlerindeki Kelâma dair maddeleri manalarıyla beraber ele alıp değerlendirmeye çalıştığımız bu tez çalışmasında amacımız Kelâm ilmi ile ilgilenen araştırmacılara katkı sağlamak vedaha az vakit ile daha çok bilgiye ulaşabilmelerini hedeflemektir. Daha önce böyle bir eserin bulunmaması ise çalışmamıza özgünlük katmıştır.

Kelâm açısından bu tez çalışmasının baştan sona okunmasıyla, gerek zaman açısından gerekse öngörü ve değerlendirme açısından oldukça faydalı olduğunu ifade etmenin mümkün olduğu araştırmacılar tarafından da görülecektir. Çalışmamızla bilhassa Kelâm ile ilgilenenlere, Ansiklopedideki Kelâm kavramlarındaki temel bilgileri, sayfa numarası, maddeleri ele alanlara dair ön bilgi ve kaynaklar ile her açıdan kolaylık sağlayacağını umarak faydalı olmasını temenni ediyor, bu konuda bir nebze de olsa katkı sağlayabilirsek kendimizi amacımıza ulaştığımızı sayıyoruz. Okuyan herkesin en az bizim kadar istifade etmesini Yüce Rabbimizden niyaz ediyoruz.

## **KELÂM İLMİNİN KONUSU OLAN ÜÇ TEMEL ESAS İLÂHİYAT, NÜBÜVVÂT VE SEMİ'YYÂT**

Kelâm ilminin konusu, İslamın inanç alanıdır. İman, Kur'ân'daki her şeye inanmaktır, bu bağlamda iman prensiplerini tek tek saymak yerine bu muhtevayı, akılda kalmasına imkân vermek için iman esasları olarak gruplamak mümkündür. Altı iman esası olarak da ifade edebileceğimiz bu esaslar kısa şekilde üç esasa indirildiğinde; Allah'a, Peygamberlere ve Ahirete iman olarak sayabiliriz. Bu üç esas kaynaklarımızda İlahiyat, Nübüvvât, Semi'yyât şeklinde ifade edilir.

### **İLÂHİYAT**

Kelâm ilminin ana bölümlerinden birini teşkil eden ilâhiyyat, akli istidlallerle öğrenilmesi mümkün olmayan, ancak Kur'ân ve sahih hadislerin verdiği bilgilere göre öğrenip inandığımız konuları ihtiva etmektedir. Bunlar; Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, fiilleri, yaratması ve tüm varlık âlemiyle ilişkisini konu edinmektedir.

### **NÜBBÜVVÂT**

Kelâm ilminin ana bölümlerinden birini teşkil eden nübüvvât, akli istidlallerle öğrenilmesi mümkün olmayan, ancak Kur'ân ve sahih hadislerin verdiği bilgilere göre öğrenip inandığımız konuları ihtiva etmektedir. Bunlar; peygamberlik, vahiy, vahyi getiren melek, tüm melekler ve tüm ilahi kitaplara iman konusunu incelemektedir.

### **SEMİ'YYÂT**

Kelâm ilminin ana bölümlerinden birini teşkil eden semi'yyât, akli istidlallerle öğrenilmesi mümkün olmayan, ancak Kur'ân ve sahih hadislerin verdiği bilgilere göre öğrenip inandığımız konuları ihtiva etmektedir. Bunlar; melek, cin, şeytan gibi görünmeyen varlıklar, ölüm, diriliş, hesap, cennet, cehennem ve ahiret hayatı ile ilgili tüm konuları incelemektedir.

## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **İLAHİYATLA İLGİLİ MADDELER**

#### **1.1. ADL**

“Adl” Kelam, Tasavvuf ve Hukuk kavramıdır. İSAM’daki ilgili maddede bu kavram, “Mutlak adalet sahibi” anlamına gelen Allah’ın isim ve sıfatlarından biri olarak ifade edilmiştir. Şu ifadeler kavramla ilgili dikkat çekicidir: “Adl, Allah’ın isimlerinden biri olarak kullanıldığında mübalağa ifade eden bir sıfat olup “çok âdil, asla zulmetmeyen, hakkaniyetle hükmeden, haktan başkasını söylemeyen ve yapmayan” anlamına gelir. İslâm filozofları adl sıfatını, “Allah’ın her varlığa lâyük olduğu imkân ve kabiliyetleri bahşetmesi” anlamına gelen inâyet ve cömertlik (cûd) kavramlarıyla açıklamışlardır.” Bütün İslam mezhepleri Allah’ın zatı ile kaim bir adalet sıfatına sahip olduğunda ittifak ederler. Ancak, bu adaletin tecellisi ve yorumunda farklı yorumlar getirmişlerdir. İlgili maddede, Ehli Sünnet, İbn Teymiyye ve İmam Gazali’ye göre adalet kavramının anlamına üzerinde durulmuş olup Mu’tezile’nin beş temel esaslarından saydığı adl anlayışı hakkında da detaylı bilgiler eklenmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 1.Cilt, s.378).

#### **1.2. AFÜV**

Allah’ın isimlerinden biri olan afüv, “kolaylıkla affeden kullarının günahını silen” manasına gelmektedir. Kuran-ı Kerimde hangi ayetlerde geçtiği açıklanmıştır. İlahi affin herhangi bir şarta bağlı olup olmadığı ise kelam mezheplerinin tartışma konusu olmuştur. Madde güncellenmekte olup müellifi hakkında bilgiler verilmemiştir (DİA, 1.Cilt, s.442).

#### **1.3. AHAD**

“Bir, yegâne, bir tek” anlamına gelen ahad, Allah’ın isimlerindedir. Madde’de Ahad’ın hangi kelimenin kökünden türetildiği açıklanmış olup, ayetlerde geçen anlamları verilmiştir. Madde’nin en önemli cümleleri olarak şunları nakletmekte fayda görüyoruz:

“Vâhid ve ahad kavramları Allah hakkında kullanıldığında, “bölünmesi (tecezzî, inkısâm) ve sayısının artması (tekessür) mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık” mânasını ifade eder. Buradaki birlik, herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamında değildir; Allah’ın cüzlerden teşekkül eden birleşik (mürekkeb) bir varlık olmadığı, benzeri ve dengi bulunmadığı mânasını taşır. Aynı kökten gelmekle birlikte ahad ile vâhid arasında kullanılış bakımından bazı farklar tesbit edilmiştir. Ahad, genellikle nefy için kullanılır ve Allah’a nisbet edildiğinde onun birliğini tenzihî veya selbî (ne olmadığını belirten) sıfatları (celâl sıfatları) açısından anlatır”.

İhlâs sûresindeki anlamından ötürü bu sûreye tevhid adı verildiği belirtilmiştir. Müellif maddeyi ele alırken ahadın, Allah’ın hangi sıfatları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği bilgilerini bizlerle paylaşmış olup, konu hakkında diğer ilimlerin farklı görüşleri olduğu belirtilmiş fakat bu görüşlerin neler olduğu açıklanmamıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 1.Cilt, s.383).

#### **1.4. ÂDET**

Sözlükte bir şeyi arka arkaya getirmek anlamına gelen âdet’in İslâmi terminolojide âdetullah veya âdet olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Kelamcılar bu kavramı Allah’ın koyduğu kanunlar ve onun iradesiyle değişebilecek şeyler olarak açıklamıştır. Kavram Kelamla ilgili olmakla birlikte, daha ziyade fıkıh, hukuk ve sosyoloji bilimi alanına aittir. İlgili maddede kısaca kelami anlamı ifade edilmiş ancak fıkhıdaki örfün mahiyeti, şer’i bir delil olarak kullanılması gibi yönlerine ağırlık verilmiştir. Fıkıh çerçevesinde ele alınan âdet kavramı, İslâm itikadî ile bağdaştırılıp Kur’ân’dan ve hadislerden eski milletlerin âdetleriyle alakalı örnekler verilerek açıklamalar yapılmıştır (DİA, Hayrettin Karaman, 1.Cilt, s.369).

#### **1.5. AHADİYYET**

Allah’ın birliği ile ilgili bir nitelemedir. Kavram, İSAM maddesinde kelam alanından daha çok Tasavvuf bilimindeki hali tartışılmıştır. Mutasavvife bu kavramı Allah’ın selbi sıfatları ile zati sübuti sıfatları arasında inceleme konusu yapmışlardır. “Gerçek, aşkın, eşsiz ve yüce tek birliği” ifade eden ahadiyyetin Allah’ın sıfatları arasında olduğu belirtilmiştir. Allah’ın birliğini vahdet kavramıyla ele alanlar, vahdetin bir cihetine ahad, diğeri cihetine ise vâhid demişlerdir. Bu ayırım sebebiyle

önce ahadiyyetin daha sonra vahdetin ve vâhidiyyetin mertebe sıralaması belirtilmiştir. Konunun son kısımlarında İbnü'l-Ârabî'nin ahadiyyet konusundaki açıklamalarına da yer verilmiştir (DİA, Süleyman Uludağ, 1.Cilt, s. 484).

## 1.6. ÂHİR

Allah'ın isimlerinden biri olan âhir, varlığının sonu olmayan; bütün yaratılmışlar yok olduktan sonra varlığı devam edecek anlamına gelmektedir. Bu isim ile ilgili ayet ve hadisler zikredilmiştir. Konu kısa bir şekilde ele alınmıştır.

“Allah Teâlâ, her şeyin yaratıcısı ve ilk illeti olması itibariyle evvel, her şeyi yaşatan ve yok eden olması bakımından âhirdir; ilk bilinmesi itibariyle evvel, en son varılan olması bakımından âhirdir. Zâtıyla evvel, sıfatlarıyla âhirdir. Önceyi belirlemesi itibariyle evvel, sonuncuyu tayin etmesi bakımından âhirdir. Zamanın dışında olması itibariyle hem evvel hem de âhirdir. Dünyada lutfunu esirgememesi bakımından evvel, âhirette mağfiretiyle muamele etmesi itibariyle âhirdir. Bu sonuncu yoruma göre evvel rahmân adıyla, âhir de rahîm ismiyle yakın anlamlı kabul edilir.” (DİA, Bekir Topaloğlu, 1. Cilt, s.542).

## 1.7. AHVAL

Allah'ın sıfatları meselesinin çözüme kavuşturulması maksadıyla ortaya atılan bir teoridir. Ahval teorisi dar anlamda Allah'ın sıfatlarını teşkil ederken geniş anlamda küllilerin mahlûkatlarla münasebetinden oluşmaktadır.

Ansiklopedi maddesinde ahval teorisini şu ifadeler özetler niteliktedir:

“...Ahval, kelâm ilminin temel konularından olan Allah'ın sıfatları (sıfâtullah) meselesinin çözümü maksadıyla ilk defa Mu'tezile kelâmcısı Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) kullandığı ve onun ortaya attığı teoriyi ifade eden bir terimdir. Ahval teorisi, dar anlamda Allah'ın sıfatlarının O'nun zâtıyla münasebetini, geniş anlamda ise küllî\*lerin varlıklarla ilişkisini açıklama tartışmalarından doğmuştur. İslâm kelâm tarihinde, Ebû Hâşim'e gelinceye kadar Allah'ın sıfatları konusunda başlıca iki teori hâkimdi. Bunlardan ilkinde göre sıfatlar hem zihinde hem de zihnin dışında (hariçte) zât ve mahiyet olarak gerçek bir varlığa sahiptir. Bu görüşün, daha çok Ehl-i sünnet'e bağlı olan savunucularına Sıfâtiyye adı verilir.

İkinci teori ise sıfatlara böyle bir varlık tanınması halinde Allah'ın zâtı gibi sıfatlarının da ezeli olması gerekeceğini, bunun ise birçok ezeli varlık bulunduğu (taaddüdü'l-kudemâ) sonucunu doğuracağından, ilâhî sıfatları varlık mefhumu taşımayan isimler sayan Mu'tezile çoğunluğunun görüşüdür. Meşşâî filozoflarının da katıldığı bu görüşün taraftarları Muattıla diye anılır.”

Maddede teoriyle alakalı mezheplerin görüşlerine yer verilmiş olup, birinci teorinin Kur'ân'a uygun olduğu kabul edilmekle beraber, ikinci teorinin Allah'ın sıfatlarında taaddüde yol açacağı sebebiyle Kur'ân'a aykırı bulunmuştur. Detaylı bir şekilde ele alınan ahval maddesi tüm sorulara cevap verecek nitelikte açıklanmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 2.Cilt, s.190).

### **1.8. AKAİD**

Zaruri olarak inanılması gereken şeylerin bütününe verilen addır. Maddenin terim ve kelime anlamları açıklanmıştır. İtikâd kelimesinin akaitten türetildiği açıklanıp, İslâm akaidini oluşturan esasların Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yorum yapılmaksızın açık bir şekilde geçtiği belirtilmiştir. İslâm akaidini oluşturan bölümler ele alınıp, temel kelâm mezheplerinden Mu'tezile, Eş'ariyye ve Maturidîyye'nin görüşleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Akaid ilminin konusu ve tarihçesinden de bahsedilmiş, itikatla ilgili hususların Hz. Peygamber döneminden itibaren Müslümanların gündemine nasıl yerleştiği, ilgili konuların nasıl müzakere edilir hale geldikleri; Kelâm ilmi ile Akaid ilminin ilgisi ve teşekkülü, itikadi mezheplerin ortaya çıkış süreçleri, hangi mezheplerin temel itikadi konularda ayrı düştükleri gibi hususlar anlatılmaktadır (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 2.Cilt, s.212).

### **1.9. AKİDE**

İslam dininde inanılması gereken esasların tümü ve bunları konu edinen ilmin adıdır (bk. Akaid).

### **1.10. ÂLEM**

Duyu ve akıl yoluyla kavranabilen, Allah'ın dışındaki varlık ve olayların tümünü ifade eden âlem maddesi; felsefe, kelâm ve tasavvuf açısından ele alınmıştır. Kelâm literatürüne baktığımız zaman âlemin sınıflara ayrıldığı, her bir sınıfın ise



kendi içinde ayrı bir âlem olduğu zikredilmiştir. Bu konuda mezheplerin de görüşlerine yer verilmiştir. Madde’de felsefe, Kelamcılar ve İslam filozofları arasında alemin yaratılışı, ortaya çıkışı, alemin ezeliyeti, ezeli varlık olan Allah’la ilişkisi incelenmektedir. Ehl-i Sünnet Kelamcılarının yaratılışı nasıl bilimsel bir temele dayandırdıkları üzerine ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Alem görüşü Kur’an’ın uluhiyeti ve tevhidi her ayette zikretmesi sebebi ile Müslümanca düşünmek isteyenler açısından önemli bilgiler taşımaktadır (DİA, Süleyman Hayri Bolay,2.Cilt, s.357).

### 1.11. ALLAH

Bazılarına göre, Allah lafzının herhangi bir kelimedenden türetilmediği iddia edilmiş olup, kelimenin türetildiğini öne sürenler tarafından ise, bu lafzın Arapça’da türetildiği kelimelerin menşe’i açıklanmıştır. Allah maddesi İSAM’da en ayrıntılı incelenen kavramlar arasında yer alır. Kavramın, tarihi, antropolojik kültürel dinler tarihi açılarından genişçe incelendiğini görmekteyiz.

Allah lafzının öncelikli tüm dinlerdeki tanımı yapılmış, önemi vurgulanmıştır. Allah ismi ibadette, rububiyette iştiraki redde delalet eden yegâne isim olup, bir nevi terbiye eden isim manasına gelmektedir. Kelam ilminde ise Allah’ın varlığının, birliğinin, sıfatlarının insanla ve kâinatla ilişkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Allah’ın varlığı konusunda da hudûs, imkân ve nizam delilleriyle dinlerdeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Mezheplerin Allah’ın birliği konusunda yaptıkları istidlâlleri ise genellikle Enbiyâ sûresindeki (21/22) âyete dayandırdıkları belirtilmiştir. Sonuç kısmında Allah ism-i celil’inin, Cenabı Hakk’ın diğer bütün isimlerini kendinde barındırdığı vurgulanmıştır. Onun dışındaki her şey ona muhtaç olup, kendisi hiç bir şeye muhtaç değildir. Bununla beraber yarattığı her canlıdan, zerreden şemse kadar hepsinden haberdardır.

Madde içinde yer alan Allah’ın varlığı ile ilgili şu kısım dikkate değer tespitler içermektedir:

Allah’ın varlığı ile ilgilenen ilâhiyatçı ve düşünürler genellikle konunun özelliği üzerinde durarak O’nun varlığını ispat etmenin (isbât-ı vâcib) mümkün olup olmadığını tartışmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm O’nun âlemin yaratıcısı ve devam

ettiricisi olduğunu ifade ederken (evvel ve âhir) bir bakıma apaçık bir bakıma gizli (zâhir ve bâtin) olduğunu da söylemiştir (el-Hadîd 57/3). O, varlığını, birliğini, olgun niteliklere sahip bulunduğunu tabiatın birçok nesne ve olayının göstermesi bakımından apaçık, fakat zâtının duyu organlarımızla idrak edilememesi bakımından gizlidir. Zât-ı ilâhiyyenin dünya hayatı şartları içinde insan tarafından duyularla idrak edilemeyeceği, âhirette ise bu idrakin gerçekleşeceği konusunda İslâm bilginleri - bazı görüş ayrılıkları bir yana- fikir birliği içindedirler. İbn Melkâ'nın da belirttiği gibi (bk. *el-Mu'teber*, III, 137) yüksek derecede bir var oluş gözün idrakine engel teşkil eder; göz önce zayıf ışıkları, alıştıkça daha kuvvetlisini görebilir. Bunun gibi dünya hayatında yüce yaratıcının varlığını gösteren işaret taşlarını görebilen gözler, âhirette O'nu doğrudan idrak edebilecektir (DİA, Bekir Topaloğlu -Mustafa Uzun, 2.Cilt s.471).

### 1.12. ÂMENTÜ

İslâm dininin iman esaslarını ana hatlarıyla ifade eden bu terim, âmene fiilinden türetilmiştir. Âmentü mana itibariyle 'inandım' manasına gelmektedir. Âmentüde sıralanan başlıca iman esasları Kur'ân'da çeşitli ifadelerle yer almıştır.

Ehl-i sünnet inancına mensup olan herkesin inanması gereken âmentü esasları tek tek zikredilmiştir. Geçmişte görülen yahut görülmeyen o isimlere bütün vasıflarıyla inandığını kabul ettim demektir. Dolayısıyla âmentü, inanılan şeyin en başta bir yaratıcı olduğuna ve onun inanmamızı istediği her şeye inanabilme durumudur. Rivayet edilen hadislerle de peygamberimizin âmentü meselesinin esaslarını açıklayıcı bir şekilde zikrettiği belirtilmiştir. Bu konu hakkında ilk defa İmâm-ı Azam'ın *el-Fıkühü'l-Ekber*'inde rastlanıldığı belirtilmiştir. Madde içinde yer alan Allah'ın varlığı ile ilgili şu kısım dikkate değer tespitler içermektedir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 3.Cilt, s.20).

### 1.13. ÂMENTÜ ŞERHİ

Numan Kurtulmuş'un iman esaslarını açıklamak kaydıyla ele aldığı akaid kitabıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan "âmentü şerhleri" gelenek haline gelmiştir. Tarihçesi hakkında bilgiler verilir içeri hakkında detaya inilmemiştir. Elimizdeki bilgiler, bu âmentü şerhinin altı bölümden oluştuğu, yüz on yedi başlık

altında ele alındığıdır. Çoğu itikadî, bazıları da fikhî konuları işlemektedir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 3.Cilt, s.30).

#### 1.14. ARŞ

Yükseklik, yüksek yer manalarına gelen arş'ın, Kur'an'ı Kerim'de on sekiz yerde geçtiği zikredilmektedir. Hadislerde, Allah'a, Cebrail'e ve şeytana ait olmak üzere üç ayrı arştan bahsedilmektedir. Baktığımız zaman Cebrail ve şeytanın arşı hakkında pek bir bilgi verilmez. Allah'a nispet edilen arş hakkında da farklı hadisler verilip arş hakkında tasvirler yapılmıştır Allah- arş ilişkisi üzerinde durulan farklı görüşlere de yer verilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 3.Cilt, s.406).

#### 1.15. ÂYET

“Alamet, işaret, mucize” anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim sûrelerini meydana getiren cümlelerin her birine verilen addır. Kur'an'da üç yüz seksen iki defa geçtiği belirtilen ayet'in, ayrıca delil, mucize, kıyamet âlâmetleri gibi anlamlara geldiği vurgulanıp tek tek açıklamaları yapılmıştır. Maddede son dönem âlimlerinin âyetleri fiili ve kâvli şekilde ikiye ayırdıkları hususuna değinilip Mekkî ve Medenî sûreler hakkında da bilgiler verilmiştir. Madde'de bu tespit şu ifadelerle anlatılmıştır:

On devir İslâm âlimlerine göre mutlak anlamda âyet başlıca iki kısma ayrılır:

1. Fiilî âyetler. Kâinattaki sayısız çeşitlilik ve farklılıkları sürekli bir düzen ve kanuna bağlayan yaratıcının varlığını, birliğini ve yüce sıfatlarını gösteren ve yaratıkların taşıdığı özelliklerden çıkarılan delillerin tamamı bu tür âyetleri oluşturur. Bunlara “kevnî”, “tekvînî” veya “ilmî âyet” de denilir. Elmalılı, ulûhiyyete işaret eden âyetleri de kendi içinde üç kısma ayırır: a) Sadece âlimlerin farkına varabileceği tabiat kanunlarında mevcut umumi âyetler, b) Güneş ve ay tutulması, gök gürlemesi gibi herkesin müşahede ettiği âyetler, c) Mûcizeler gibi hârikulâde âyetler (Hak Dini, V, 3184).
2. Kavli âyetler. Peygamberlere indirilen ilâhî kitapların hepsi bu tür âyetlerdir. Bunlar fiilî âyetlere işaret eder ve insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılmaları için gerekli açıklamaları ihtiva eder. Bunlara “teşrîî”, “tenzîlî” ve “vahyî âyetler” de denilir (Elmalılı, I, 569-570; Reşîd Rızâ, I, 287; III, 313; İTA, I, 666).

Âyet maddesi altında sûre ve fasıllara yer verilmesi âyet kelimesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 4.Cilt, s.242).

### **1.16. AYN**

İlk dönem kelamcılarında itibaren kullanılmaya başlanılan ayn, “maddenin parçalanamayan en küçük” parçası olarak tanımlanmıştır. Aynlar kâinatın yaratılmışlığı ve Allah’ın varlığını ispat etme konusunda önemli bir yapı olarak ele alınmıştır. Mezhep imamlarının aynlar hakkındaki görüşleri ele alınıp mukâbilinde filozofların görüşleri de verilmiştir. (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 4.Cilt, s.256).

### **1.17. el-AZÎM**

Esmâ-i hüsnâdan biri olan el-azim, Allah’ın buyruklarına hiç bir şekilde karşı gelmenin mümkün olmadığı manasına gelmektedir. Büyük ve azametli olduğu hakkında bilgiler de verilmiştir (DİA, 4.Cilt, s.328).

### **1.18. el-AZİZ**

Esmâ-i hüsnâdan biri olan el-aziz “daima üstün gelen” anlamıyla tabir edilmiştir. Aziz, hem zâtî, hem fiili hem de tenzihi sıfatlar grubunda ele alınmıştır. Bu grupların açıklanması yapılmamıştır (DİA, 4.Cilt, s.331).

### **1.19. el-BÂİS**

Esmâ-i hüsnâdan biri olan el-bâis, ölüleri diriltmek manasında kullanılır. Kur’ân’da bâis kelimesi geçmemekle beraber aynı kökten farklı kelimeler geçtiği belirtilmiş olup Allah’a izafe edildiği bildirilmiştir. İsfahânî, el-Bağdadî ve Gazzâlî’nin bâis isminin kökü hakkında yaptıkları açıklamalara da yer verilmiştir. Fiili sıfatlar çerçevesinde değerlendirilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 4.Cilt, s.525).

### **1.20. el-BÂKÎ**

Esmâ-i hüsnâdan biri olan el-bâki, “varlığın sonu düşünülemeyen” anlamına gelip faninin zıttı olarak kullanılmıştır. Allah’ın isim ve sıfatları içinde zatî-selbi grubunda olduğu kabul edilmiş olup bütün İslâm âlimleri tarafından Allah’ın bâki

olduğu hususunda ittifak ettikleri zikredilmiştir. Baki kavramının Allah'ın sıfatları içindeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca zât'a nispet edilişiyle ilgili farklı görüşlerin olduğu belirtilmiş fakat açıklama yapılmamıştır.

Maddede Baki isminin açıklaması anlamında şu ifadeler yer verilmiştir: “Bâkî, kelâm literatüründe “varlığının sonu olmayan” anlamında Allah'ın isim ve sıfatları içinde zâtî - selbî grubundan kabul edilmiştir. Gazzâlî'nin de belirttiği gibi “kendinden ötürü varlığı zaruri” (vâcibü'l-vücûd bizâtihi) olan Allah'ın, zamanın hem geçmişi hem de geleceği açısından nihayetsiz olması aklen de zorunludur. Çünkü mevcudiyetini kazanıp sürdürebilmesi için başkasına muhtaç olmaktan münezze bulunan Allah'ın zâtı değişime mâruz kalmayacağı gibi zamana da bağımlı değildir. Ancak değişim kanunlarına tâbi bulunan insanın zihni, zamanı geçmişe ve geleceğe bağlı olarak idrak eder. Bu sebeple de kelâmcılar yaratıcının sonsuzluğunu geçmiş açısından kadîm ve ezeli, gelecek açısından da bâkî ve ebedî kavramlarıyla ifade etmek istemişlerdir (DİA, Bekir Topaloğlu, 4.Cilt, s.536).

### **1.21. el BÂRİ**

Esmâ-i hüsnâdan biri olan el-bâri ‘yaratmak’ manasına gelmektedir. İki ayette isim olarak Allah'a izafe edilirken, birçok yerde fiil olarak Allah'a izafe edilmiştir. el-Bâri kelimesiyle ilgili isabetsiz görüşlerin olduğundan bahsedilip, maddenin Kur'ân ve hadisler ışığında anlatılması konunun açıklığını artırmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 5.Cilt, s.73).

### **1.22. BA'S**

Yevmü'l-ba's olarak da adlandırılan ba's kelimesi öldükten sonra Allah tarafından tekrar ‘diriltmek’ olarak açıklanmıştır. İsrâfil'in (a.s) sûr'a ikinci kez üflenmesinin ardından diriltme gerçekleşecektir. Ahirete imanın da önemli safhalarından biri olan ba's'ın mezhepler tarafından görüşleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kıyamet tasvirleriyle ilgili hadislerin verilmesi ise konunun daha iyi kavranmasını sağlamıştır. Sonuç kısmında İslâm kelâmcılarının ve Meşşâî filozoflarının görüşleri verilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 5.Cilt, s.98).

### 1.23. BASAR

Allah'ın 'görmesi' anlamına gelen basar, Allah'ın subutî sıfatlarından. Ehl-i sünnete göre zatına nispet edilirken, Mu'tezileye göre ise Allah'ın zatı itibarıyla görücü olup, O'na basar sıfatının nispet edilmesinin gerekli olmadığı görüşünü öne sürdükleri belirtilmiştir. Maddenin sonuç kısmında Hz. İbrahim'in kıssasının verilmesi ise basar sıfatının en önemli nakli olarak bizlere ışık tutmuştur (DİA, Metin Yurdagür, 5.Cilt, s.101).

### 1.24. el-BÂSİT

Allah'ın isimlerinden olan el-bâsıt'ın, "rızkı genişleten, lutûf ve keremini esirgemeyen, ruhları bedenlerine yayan" anlamına geldiği ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçmediği belirtilip aynı kökten türeyen kelimelerin Allah'a izafe edildiği belirtilmiştir. El-bâsıt'la ilgili muhtelif hadislerden bahsedilmiştir. Bâsıt isminin insanların manevi hallerine yaptığı etkiler kabz maddesine bırakılmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 5.Cilt, s.101).

### 1.25. el-BASÎR

"Gizli, açık her şeyi gören" manasına gelen el-bâsir, Allah'ın isimlerindedir. Allah'ın görmesinin kulların görmesi gibi şartlara bağlı olmadığı vurgulanıp, subûtî sıfatlar grubunda kabul edilmiştir. Bütün kelâmcılar tarafından benimsenen ve farklı köklerden geldiği belirtilen el-basîr, başka kelime şekilleriyle de Allah'a izafe edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 5.Cilt, s.102).

### 1.26. el-BÂTİN

Allah'ın isimlerinden olan el-bâtın, bütün gizli olan şeyleri bilen manasında ifade edilmiştir. Kur'an'da geçtiği ayetler verilmiş ve manaları açıklanmıştır. Farklı birçok anlama geldiği incelenmiş olup bu manalar sıralanarak verilmiş ve manalarına göre hem zâtî hem subûtî hem fiili gruplara dâhil edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 5.cilt, s. 187).

### **1.27. BÂTIN İLMİ**

Gizli gerçekleri konu edinen ve insanın kurtuluşa bu yolla erişeceğine inanılan ilim olarak tarif edilmiştir. Bâtın ve zahir olmak üzere iki ilmin mevcut olduğunu ilk defa Şiiler ortaya atmıştır. Bu bâtin ilminin mevcudiyetinin nasıl ortaya çıktığı belirtilmiş ve mutasavvıflar tarafından İslâm'dan ayrı bir ilim olmadığı vurgulanmıştır (DİA, Süleyman Uludağ, 5.Cilt s.188).

### **1.28. BEKÂ**

"Allah'ın varlığının son bulmaması" manasına gelen bekâ, zâti-selbi sıfatlar grubuna girmektedir. Kuranda fiil ve ismi tafdil olarak geçen bekâ, sadece Allah'a nispet edilmiş olup Allah'tan başka her şeyin ölümlü ve değişken olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bekâ sıfatının yorumlanması hususunda ortaya atılan görüş farklılıklarının maddeler şeklinde belirtilip açıklanması konuyu zenginleştirmiştir (DİA, Metin Yurdagür, 5.Cilt s.359).

### **1.29. BER**

Allah'ın isimlerinden biri olup "yarattıklarına karşı rahmet, lütuf ve ihsanı bol olan" anlamında kullanıldığı belirtilip bununla ilgili ayet ve hadisler sunulmuştur (DİA, 5.Cilt, s.468).

### **1.30. CÂMİ'**

Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "toplayıp derleyen kıyamet günü hesaba çekmek üzere mükellefleri bir araya toplayan" anlamında ifade edilen câmi, Allah'a nispet edilmiştir. Sonuç kısmında muhtelif âyet ve hadisler verilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 7.Cilt, s. 92).

### **1.31. el-CEBBÂR**

Allah'ın isimlerinden biri olarak "mahlûkların halini iyileştiren" manasında ifade edilmiştir. Naslarda el-cebbâr ismiyle geçen âyet ve hadisler ifade edilmiştir. Farklı manalardaki yorumlara açık olan cebbar kelimesinin, Allah'ın hem fiili sıfatları arasında zikredildiği hem de zati isim ve tenzihi sıfatlar grubuna dâhil

edildiği açıklanmıştır. Sonuç kısmında ise Râgıp el-İsfahâni'nin el-cebbâr ismi hakkında yaptığı tanımlamaları eklenmiştir.

Madde'de Cebbar'ın anlamına dair şu açıklamalar dikkate değer görülmüştür: Cebbârın asıl mânası, Râgıb el-İsfahânî'nin de belirttiği üzere, bozulan, nizamından çıkan her şeyi yerine göre zor kullanarak ıslah etmektir. Gerçekten Allah, “yaratılmışların halini iyileştiren, hakkı galip getiren, her güçlüğü kolaylaştıran, her kırığı onarandır” (Râzî, s. 198). Abdullah b. Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber namazın iki secdesi arasında okuduğu duada cebr kökünden türeyen emir sîgasını kullanarak, “Allahım!.. Dağımlığımı toparla, bana dirlik düzenlik ihsan et!..” şeklinde niyazda bulunurdu (Tirmizî, “Şalât”, 95; İbn Mâce, “İkâmet”, 23). Hz. Ali'ye nisbet edilen bir duada da, “Ey her kırılanı onaran (câbir) ve her güçlüğü kolaylaştıran!..” yakarışı yer almaktadır. Cebbâr bu muhteva ile birlikte cebir anlamı taşıyan bir unsur da ihtiva etmektedir. Ancak buradaki cebir haksızlık ve zulüm gibi beşerî özellikler taşımaz. Aksine haksızlıkları, zulmü ve zorbalığı ortadan kaldırmayı hedef alan bir niteliğe sahiptir.” (DİA, Bekir Topaloğlu, 7.Cilt, s.181).

### **1.32. el-CELÎL**

Allah'ın isimlerinden biri olarak “azamet sahibi ve mertebesi en yüce olan” manasında ifade edilmiştir. Naslarda geçtiği ifade edilmiştir. Celil isminin muhtevası maddeler halinde açıklanmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 7.Cilt, s.267).

### **1.33. CELLE CELÂLUHU**

Allah lafzı ve Allah'ın isimlerinden biriyle zikredildiği zaman O'nun azametini ve yüceliğini ifade etme anlamında kullanılan bir tabir olarak açıklanmıştır. Madde kısa bir şekilde ele alınmıştır (DİA, Hulusi Kılıç, 7.Cilt, s. 271).

### **1.34. CİHET**

Kelimenin menşei verilip sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Kelâm ilminde teşekkül etme süreci hakkında bilgiler verilip, itikâdi mezheplerin farklı görüşler ileri sürdüğü konulardan biri olduğuna dikkat çekilmiştir. Cehm b. Safvan'ın öne attığı, Allah'ın her yerde ve her cihette bulunduğu görüşünü, ileri sürmesi



üzerine mezhepler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir. Her mezhebin ileri sürdüğü görüşleri ve delilleri verilmiş olup sonuç kısmında kelâm âlimlerinin cihet konusundaki titizlikleri vurgulanmıştır (DİA, Mehmet İbşirli, ,7. Cilt, s. 545).

### 1.35. ed-DÂRR

Allah'ın “zarar ve elem verici şeyleri yaratan” anlamındaki ed-dârr, esmâü'l-hüsna'dandır. Önceleri âlimler tarafından ihtilafli konular arasında görüldüğü belirtilmiştir. Daha sonra Allah'a nispeti açısından

‘ed-Dârr’ın’ karşıtı olan ‘nâfi’ isminden bağımsız bir şekilde düşünülmesinin mümkün olmadığı benimsenmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 8. Cilt s. 481).

### 1.36. EBED

Allah'ın varlığı, sürekliliği, zaman üstü oluşu, devamlılığı ve sonsuzluğu şeklinde ifade edilen ebed,İbn Mâce'de rivayet edilen bir hadiste esma-i hüsna'dan biri olarak zikredilmiştir. Bazı kelâmcılara göre cennet ve cehennem varlığının da sonsuz olması mümkün iken, çoğu kelâmcılar bu fikri kabul etmemişlerdir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için cennet ve cehennem maddelerine bakılması gerekmektedir. Madde'den iktibasla şu cümleleri buraya almak istiyoruz:

Dil âlimleri, ebedle “zaman” arasında fark bulunduğunu, zamanın parçalanabilir olmasına karşılık ebedin bölünemez bir süreklilik anlamı taşıdığını belirtmişlerdir. Ebed bölünemez olduğuna göre sona ermeyecektir. Bundan dolayı varlığı zorunlu (vâcibü'l-vücûd) olan Allah'ın mevcudiyetinin sürekliliği, filozoflar ve mutasavvıflar tarafından çoğunlukla ebed veya ebediyet, kelâmcılar tarafından da bekâ terimleriyle ifade edilmiştir. Öte yandan ezel ve ebed kelimeleri Allah hakkında kullanıldığında aynı mânayı ifade eder; zira her ikisi de esas itibariyle varlığın zaman üstü oluşunu, sonsuzluk ve devamlılığını gösterir. Ancak zihnen bunu kavramak güç olduğundan şimdiki zaman ayırt edici bir nokta farz edilerek geçmiş ve gelecek denilen iki itibarî boyut düşünülmüştür (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 10.Cilt, s.72).

### 1.37. ESMÂ-İ HÜSNÂ

‘Esmâ’ ve ‘hüsnâ’ kelimelerinin ayrı ayrı anlamları açıklanmış olup, bu ismin Kur’ân ve hadislerde Allah’a izafe edilen isimler topluluğuna verildiği zikredilmiştir. Kur’ân’da Allah’ın zatına nispet edilen isimlerin neler olduğu ifade edilmekle beraber, esmâ-i hüsnânın hükmünden ve duadaki öneminden de bahsedilmiştir. Ayrıca esmâ-i hüsnâ ile ilgili hadisler verilmiş olup gelen hadisler derecelerine göre sıralanmış ve kelimelerin kökleri manasına uygun şekilde açıklanmıştır. Sayısının kaç olduğu konusunda farklı şablonlar verilip bu konudaki rivayetler incelenmiştir. Bununla beraber esmâ-i hüsnânın etimolojisiyle ilgili kaleme alınan eserlerde tek tek yazılıp konuyu detaylandırmıştır. Maddede Esmâ-i Hüsnâ üzerine özet bir bilgi olarak şu pragraftaki ifadeler dikkate değer görülmektedir:

Esmâ-i hüsnâ terkininde yer alan hüsnâ kelimesi “güzel” mânasında sıfat veya “en güzel” anlamında ism-i tafdîl sayılmıştır. Her iki halde de buradaki güzellik bir gerçeği vurgulamakta olup Allah’ın güzel olmayan bir isminden söz edilemeyeceği için mefhûm-i muhâlifini hatıra getirmez. İlâhî isimlerin güzellikle nitelendirilmesinin sebeplerini Ebû Bekir İbnü’l-Arabî şöyle sıralamaktadır:

1. Esmâ-i hüsnâ Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır.

2. Zikir ve duada kullanılmaları halinde kabule vesile olur ve sevap kazandırır.

3. Kalplere huzur ve sükûn verir, lutuf ve rahmet ümidi telkin eder.

4. Bilginin değeri bilinenin değerine bağlı bulunduğu ve bilinenlerin en şerefli de Allah olduğu için esmâ-i hüsnâ bilgisine sahip olanlara bu bilgi meziyet ve şeref kazandırır.

5. Esmâ-i hüsnâ Allah için vâcip, câiz ve mümteni‘ olan sıfatları içermesi sebebiyle O’nun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkân verir.

Fahreddin er-Râzî ise hüsnânın bu mânalarından Allah’a ait olanları zikretmekle yetinerek O’nun hakkında kullanılacak güzel kavramının kemal ve celâl niteliklerini dile getirdiğini ifade etmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 11. Cilt,s.404).

### 1.38. EVVEL

Allah'ın isimlerinden biri olan evvel kelimesinin sözcük ve terim anlamları verilmiştir. “Varlığının başlangıcı olmayan” şeklinde tanımlanan bu isim Kur'ân'da Allah'a nispet edilmiştir. Bu ismin geçtiği ayetler zikredilmiş ve bununla alakalı rivayet edilen hadisler mütalaa edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 11.Cilt, s.545).

### 1.39. EZEL

Madde'de, felsefe ve kelâm ilminin ortak terimlerinden biri olan ezel; başlangıcı düşünilemeyen süre olarak tarif edilmiştir. Naslarda bu terim ile ilgili bilgi bulunmadığı ve bu terim yerine evvel kelimesinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Konu ile ilgili şu cümleler dikkate değerdir:

“Hadîd sûresinin 3. âyetinde yer alan, “O evveldir ve âhirdir” ifadesindeki “evvel” kelimesi İslâm âlimleri tarafından Allah'ın ezeli olduğu mânasında anlaşılmıştır. Ayrıca halk, ibda', inşâ, tekvin gibi hususlara dair âyetlerle Allah'ın doğmuş olmadığını, bir benzerinin bulunmadığını, hiçbir şeye ihtiyacı olmayıp her şeyin ona muhtaç olduğunu, bütün kusurlardan münezzeh bulunduğunu ifade eden âyetler de dolaylı olarak Allah'ın varlığının ezeli ve kadîm olduğunu, O'ndan başka hiçbir varlığın bu vasıfla nitelendirilemeyeceğini göstermektedir.”

İlgili maddede ayrıca, kelâmcıların varlıklar hakkında yaptıkları ezel ile alakalı yorumlara yer verilmiştir. Allah'ın varlığı konusu ise delillere başvurulmuş önümüze serilmiştir. Ayrıca kelâmcıların, varlıkları ezeli olup olmamaları bakımından üç gruba ayırıp, açıklamalarını maddeler halinde vermesi konuyu daha kolay kavramamızı sağlamıştır (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 12.Cilt, s.49).

### 1.40. FETTÂH

Kelimenin menşei verilmiş olup, “bir şeyi açmak, birine yardım etmek” gibi manalara gelen fettâh esmâ-i hüsnâdandır. Kur'ân'ı Kerim'de otuz sekiz yerde geçtiği belirtilmiştir. Fettâh ismini, Allah'ın kâinatı yönetmesini ifade eden isimler grubunda saymışlardır (DİA, Bekir Topaloğlu, 12.Cilt, s.482).

#### **1.41. GAFFÂR**

(bk. GAFÛR).

#### **1.42. GAFÛR**

Allah'a nispet edilen, kulunu azap görmekten koruması olarak manalandırılan gafurun, Kur'ân-ı Kerim'de isim, fiil ve sıfat kalıplarıyla var olduğu ve bunların manalarının neler olduğu açıklanmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 13.Cilt, s. 286).

#### **1.43. GÂİYYET**

Kâinata tesadüften bahsedilemeyeceği, her şeyin kozmik düzeni gerçekleştirmeye yönelik bir amaca sahip olduğunu savunan doktrin olarak ifade edilmiştir. Naslarda açık açık belirtilen yaratılışın bir gâiyyete dayandığını gösteren ayetler zikredilmiştir. Bununla alakalı filozofların çalışmalarına da yer verilmiştir. Kelâm âlimlerinin üzerinde çalıştığı, kâinatın uyum ve düzeni hakkında öne sürdükleri teolojik delillerden de bahsedilmiştir (DİA, İlhan Kutluer, 13.Cilt, s. 292).

#### **1.44. GANÎ**

“Zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan” şeklinde anlamlandırılan gani, Allah'ın isimlerinden olup sadece O'na nispet edilmiştir. Bununla beraber naslarda geçen Allah'ın zengin kılma sıfatından da bahsedilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 13.Cilt, s. 348).

#### **1.45. GAYB**

Akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı olarak tanımlanan gayb, mutlak ve izafi olarak iki grupta incelenmiştir. İslâm'dan önce ve İslâm'dan sonra insanlar üzerinde tecelli eden gayb telakkisi hakkında bilgi verilmiş fizik ve metafizik alanlarından bahsedilmiştir. Naslardaki gayb ile ilgili ayet ve hadisler incelenmiştir. Ayrıca gayb iki kısma ayrılarak, sadece Allah'ın bildiği ve O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen bilgiler olarak sınıflandırılmıştır. Madde'den Kur'an'daki gayb kelimesinin ifade ettiği şu cümlelerle özetlenmiştir:

“Kur’an’da zaman açısından geçmiş, hal ve gelecek olmak üzere üç kategoriye ayrılabilen birçok gaybî habere yer verilmektedir. Bunlardan uzak maziye ait olan ve bizzat Kur’an tarafından “gayb haberi” olarak nitelendirilenlere Hz. Âdem, Nûh, Yûsuf ve Meryem’e dair bilgilerle Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve Hızır kıssaları örnek gösterilebilir (Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49; Yûsuf 12/102; el-Kehf 18/13-26, 83-98). Mekke’nin fethi hazırlıklarının müşriklere bildirilmek istendiğini haber veren (el-Mümtehine 60/1), Benî Mustalik kabilesinin zekâtının toplanmasını konu edinen ve ayrıca İfk Hadisesinin iç yüzünü açıklayan âyetler (el-Hucurât 49/6; en-Nûr 24/11-12), Kur’an’ın o dönemde bildirdiği hâlihazırda alâkalı gaybî haberler arasındadır. Bizanslılar’ın Mecûsî İranlılar karşısında yakın bir gelecekte galibiyet elde edeceğini bildiren (er-Rûm 30/4-5), Mekke’nin fethini (el-Feth 48/11, 15, 16, 27) ve İslâm’ın parlak istikbalini müjdeleyen (en-Nûr 24/55) âyetler de Kur’an’ın geleceğe dair gayb haberlerindedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de gizlilik mânası taşıyan hafâ, sır, hab’, tehâfût, butûn, setr, ken (künûn), ketm ve cin gibi bazı köklerin gayb kelimesinin bir kısım anlamlarını ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanılışlar ışığında Kur’an’da gayb kelimesinin belirttiği hususları geçmiş tarihî olaylar, gizli ve sır olan şeyler, bir şeyin veya olayın iç yüzü, fizik dünyada başkalarınca görülemeyen nesnelere, görülmeyen ve bilinmeyen her şey, ayrıca Allah, melek, âhiret, cin şeklinde özetlemek mümkündür.” (DİA, İlyas Çelebi, 13.Cilt, s. 404).

#### **1.46. GAZAP**

Allah’a nispet edilen “rahmetinden uzaklaştırmak, lanet etmek” manasına gelen gazap haberi sıfatlardandır. Hadislerde de Allah’a nispet edilen gazap hakkında kelâm âlimleri farklı yorumlamalar getirmiş ve Mu’tezile ile Selef âlimleri arasında fiili ve haberi sıfat üzerinde fikir ayrılıkları olmuştur (DİA, İlyas Üzüm, 13.Cilt, s. 434).

#### **1.47. GUFRAN**

(bk. GAFÛR, MAĞFİRET).

#### **1.48. el-HABÎR**

Esmâ-i hüsnâdan biri olarak “her şeyin iç yüzüne ve yaratılanların ahiretteki durumlarına vakıf olan” şeklinde ifade edilen habîr, Allah’ın zati sıfatlarından biri olarak kabul edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 14.Cilt, s.378).

#### **1.49. el-HÂDÎ**

Allah’ın isimlerinden biri olan “insana ebedi mutluluğu sağlayacak manevi yolu ona gösteren” şeklinde yorumlanmıştır. Hâdî ismi geçtiği ayetlerde bazı yerlerde Allah’a nispet edilirken, bazı yerlerde ise peygambere izafe edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s. 9).

#### **1.50. el-HÂFİD**

Allah’ın isimlerinden biri olarak “zorbaları ve zalimleri alçaltan, Allah’ın dostlarını da yükselten” şeklinde yorumlanmış olup bu isimle ilgili rivayet edilen hadisler verilip Allah’a izafe edildiği belirtilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s.73).

#### **1.51. el-HÂFİZ**

Allah’ın isimlerinden biri olarak “kâinatı ve bütün mahlûkatı canlı cansız on sekiz bin âlemi koruyan, tabiatı bütün güzelliği ile dengede tutan” şeklinde yorumlanmış olup Allah’a, meleklerle ve insanlara nispet edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s.116).

#### **1.52. el-HAK**

Zıttı bâtil veya cehl-i mürekkep olan hak, “mevcudiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan” manasına gelip Allah’ın isimlerindedir. Kur’ân da üç yüze yakın yerde geçen Hak, bazı yerlerde Allah’a nispet edilirken bazı yerlerde ise Kur’ân’a ve dine nispet edildiği belirtilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s. 152).

### **1.53. el-HAKEM**

Bilgisi ve adaletiyle nihai hükmü vermek anlamında kullanılan el-hakem, Allah'ın isimlerinden olup 'hüküm' kalıbıyla Allah'a izafe edilmiştir. 'Hüküm' kökünden türeyen isim ve sıfat Allah'tan başka hüküm verme konusundaki herkese izafe edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s.170).

### **1.54. el-HAKÎM**

Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan, hikmet sahibi" şeklinde yorumlanmıştır. Kur'an-ı Kerimde 97 yerde geçen el-hakîm, Kur'an'a ve Allah'a izafe edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s.181).

### **1.55. el-HALİK**

Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "takdirine uygun bir biçimde yaratan" şeklinde yorumlanan halik, Kur'an'da iki yüz otuz altı yerde Allah'a nispet edilmiştir. Madde de, Kur'an da geçen diğer sigaları da verilmiş olup sözlük anlamları belirtilmiştir. Halik, Allah'ın kevnî isimleri arasında sayılmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s.303).

### **1.56. el-HALÎM**

Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "kudreti olduğu halde cezalandırmayan acele ve kızgınlıkla davranmayan" şeklinde de tefsir edilmiştir. Halim, Kur'an-ı Kerim'de on bir yerde Allah'a nispet edilmiştir. Halîm ismi etrafında âlimlerin yaptıkları yorumlar Kur'an'da ki anlamlarıyla paralellik göstermiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt, s. 334).

### **1.57. HALKU'L -KUR'ÂN**

Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı hususundaki tartışmaları ifade eden Halkü'l- Kur'an problemi kelâm ilminin teşekkül etmeye başlamasıyla beraber ortaya çıkan itikadî meselelerden olmuştur. Maddede, Halku'l-Kur'an'ın öncelikle ilk olarak ne zaman kullanıldığı açıklanmış olup, meselenin Müslümanlar arasında itikadî bir sorun olarak tartışılmasının nedenleri hususunda farklı görüşlerin olduğu belirtilip,

görüşler dört noktada belirtilmiştir. Bu görüşlere dayanarak, bazı araştırmacılar problemin, Yahudilik, Hristiyanlıkla ilgisi olduğu tezine yer vermişlerdir. Özellikle de Hz. İsa'nın "kelimullah" olarak nitelendirilmesi ve ardından, Hristiyanlarca teslise giden bir sürecin varlığının, kelimullah'ın mahluk olarak nitelendirilmesinde rolü olduğu ifade edilmiştir. Konunun ayrıca Allah'ın sıfatları ve bu sıfatların Zat ile ilişkisine de yer verilmiştir. Ansiklopedi içinde Halku'l Kur'an konusu oldukça yoğun ve tartışmalı konulardan birisi olarak dikkatle incelenmeyi gerektirecek kadar uzundur (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 15.Cilt, s.371).

### **1.58. HAMD**

Bütün medih türlerini kapsayan, sevgi ve tazimle Allah'a yönelen övgü ve şükür manasına gelen hamd, bazı âlimler tarafından şükür kelimesiyle beraber kullanılmıştır. Şükürle ayrı manalara geldiğini söyleyen âlimlerin ayrı ayrı yaptıkları yorumlar verilmiştir. Hamd, kimden kime yapıyorsa dahi bu nihai şükürün Allah'a yapıldığının ispatıdır. Kur'an'da hamd kelimesinin bütününün Allah'a nispet edildiği ifade edilip, ilgili maddede, hamdin Allah'ın zatına mı sıfatlarına mı yönelik olduğu konusu tartışılmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt s. 442).

### **1.59. el-HAMÎD**

Esmâ-i hüsnâdan biri olan "kullarının güzel amellerini övüp mükâfatlandıran" şeklinde tespit edilmiştir. Hamîd lafzının geçtiği ayetler verilip her birinin ayette geçen manası açıklanmış ve Allah'a nispet edildiği ifade edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 15.Cilt s. 458).

### **1.60. el-HASÎB**

Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "her şeyi bilen, hesaba çeken, herkesin ceza ve mükâfatını veren" anlamlarında kullanılan el-hasîb, Kur'an'da otuz yedi yerde Allah'a izafe edildiği ifade edilmiştir. Hasib ile ilgili gelen rivayetlere de yer verilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 16.Cilt, s.380).



### 1.61. HAY

Allah'ın isimlerinden olarak Allah için kullanıldığında “ölümsüz” manasına gelmektedir. Allah'ın zati isimleri ve subutî sıfatları içinde yer aldığı ve tenzihi sıfatlar gibi zat-ı ilahiyyenin haricinde hiç bir şeye taallük etmediği belirtilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 16. Cilt, s. 549).

### 1.62. HUDÛS

Kozmolojik delillerden biri olan hudûs, Allah'ın varlığını kanıtlamak için kullanılan terimlerden biri olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de yer almadığı belirtilen hudûs kelimesinden oluşan köklerden çeşitli türevlerle otuz altı ayette geçtiğine dikkat çekilmiştir.

Sonradan yaratılan eşyaların bir yaratıcıya ihtiyaç duyulması öncülüne dayanarak, evrenin hadis olması sonucu bir muhdisin bulunması, akli zorunluluk taşıdığı yorumu ortaya çıkarılarak istidlâl yürütülmüştür. Mezheplerin ayrı ayrı görüşleri ele alınıp maddenin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. İslâm filozoflarının hudûs delili hakkındaki görüşlerini de detaylı bir şekilde ele alan müellif, konuyu hem kelâm hem de felsefe ile ilişkilendirmiştir. Şu ifadeler hudûs delilinin ortaya çıkışı ile ilgilidir:

“Genellikle kabul edildiğine göre hudûs delili ilk defa Mu'tezile tarafından kullanılmıştır. Bağdat Mu'tezile ekolünün kurucusu Bişr b. Mu'temir'e nisbet edilen, fakat diğer eserleri gibi mevcudiyeti henüz bilinmeyen Hudûşü'l-eşyâ' adlı kitap, muhtemelen Mu'tezilî anlayış çerçevesindeki hudûs delilinin ilk kaynağını oluşturmuştur.

Maddede ayrıca şu tespit de yapılmıştır: “Mu'tezile âlimlerinden Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât, Nazzâm'a ait farklı bir hudûs delili nakleder. Ona göre yapıları itibariyle bir araya gelmemesi gereken unsur veya keyfiyetlerin -meselâ sıcaklıkla soğukluğun- bir cisimde toplanması onları buna icbar eden güçlü bir varlığın mevcudiyetini kanıtlar .”

Sonuç kısmında İslâm filozoflarının hudûs deliline yönelttikleri eleştirilere yer verilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 18. Cilt, s.304).

### 1.63. HULD

Sözlük ve terim manaları verilmiş olup, bir şeyin tabii hali üzere kalması şeklinde yorumlama yapılmıştır. Kur'ân'ı Kerim'de seksen yedi yerde geçmekte olup, bunların hangi sigalarla verildiği belirtilmiştir. Maddenin açıklanmasıyla birlikte huld kavramının hem cennet hem cehennem ehli için kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Huld kavramı ile ilgili Buhârî ve Müslim'den rivayet edilen hadisler örnek olarak eklenmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 18.Cilt, s. 324).

### 1.64. HULÛL

İtikâdi tartışmalara konu olan hulûl, "ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine intikâl edip bütünleşmesini" ifade eden bir kavram olarak tanımlanmıştır. Kavrama Maddede şu özet açıklama yapılmıştır: Sözlükte "bir şeyi çözmek, bir yere intikal etmek, konup yerleşmek" anlamlarında masdar olan hulûl kelimesi isim şeklinde de kullanılır. Terim olarak "gül suyunun güle sirayet etmesi gibi iki cismin birleşmesi, varlıkla onun mahalli veya arazla cevher arasındaki münasebet, bir şeyin mevcudiyetinin diğerinin mevcudiyetiyle aynı olması" gibi değişik biçimlerde tanımlanmıştır (et-Ta'rifât, "hll" md.; Tehânevî, I, 706-709). Ruhun bedenle, faal aklın insanla birleşmesine bazı filozoflar ve Bâtînîler'ce hulûl denilmiştense de İslâm düşünce tarihinde itikâdi tartışmalara konu teşkil eden hulûl "ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkması" diye tanımlanabilir. Hulûl kavramı Kur'ân-ı Kerîm ile bazı hadislerde sadece sözlük anlamında yer almıştır."

Maddede ayrıca, bu kavramın kullanımının İslâm'dan önceki dinlerde de görüldüğü belirtilip, hulûlün bu dinlerdeki mahiyeti ve keyfiyeti hakkında bilgiler sunulmuştur. İslâm mensuplarının büyük çoğunluğunun hulûl inancını bâtil sayıp reddettikleri ifade edilmiştir. Bu inancı benimseyip etrafında çalışan fırkalara da hululiye adı verildiği belirtilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 18.Cilt, s.341).

### 1.65. HURÛF

Harflerde ve rakamlarda tabiât ve olayları etkileme gücünün bulunduğu ve gaybın bilinebilmesi için bunlardan faydalanabileceğini ifade eden uydurulmuş bir ilim olarak tabir edilmiştir. Hurûf ilminin temeli hakkında bilgiler verilip Ortadoğu inançlarında ortaya çıktığı belirtilmiştir. İslâm âleminde Şii-Batıniler tarafından bu ilme büyük önem verildiğine dikkat çekilmiş, yaptıkları fikir ve yorumlamalara yer verilmiştir. Huruf ilmiyle alakalı kaleme alınan eserler de incelenmiştir (DİA, Mehmet Emin Bozhöyük, 18.Cilt, s. 397).

### 1.66. İHLÂS

İbadet ve amellerin gösteriştten ve çıkar endişesinden arındırılıp yalnızca Allah'ın rızası için yapılması şeklinde manalandırılan ihlâsın, Kur'ân'da geçen menşe'i hakkında açıklamalar yapılmıştır. İhlâsla ilgili ayet ve hadisler verilip kimlerin bu grubun dışında sayıldığı belirtilip, ibadetlerin şirk ve nifaktan uzak bir şekilde Allah için yapılması hususunda kelâm ilminin konusuna dâhil edilmiştir. İhlasın başka bir manasında amelde rıza-i ilâhi olması ve her daim gösteriştten uzak durması şeklinde belirtilmiştir (DİA, Süleyman Ateş, 21. Cilt, s. 535).

### 1.67. İHSAN

“Başkasına iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak” şeklinde iki manayı da ifade eden ihsan Kur'an-ı Kerim'de hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek yetmiş aşkın yerde geçmektedir.

İhsan, kelâm literatüründe daha çok 'lutûf' kavramıyla ifade edilmiştir ve Allah'ın kimlere, ne şekilde lutufta bulunacağı konusu mezhepler arasında özellikle de Mu'tezile ve Ehl-i sünnet arasında tartışmalara yol açtığı bildirilmiştir. Mu'tezile adâlet kavramını ön plana çıkarırken Ehl-i sünnet lütuf kavramını öne çıkarmıştır (DİA, Mustafa Çağrıcı, 21.Cilt, s.544).

### **1.68. İHTİRA'**

Örneği ve benzeri olmaksızın yaratmak anlamına gelen, ayrıca Tanrı'nın varlığını ispatlamak için geliştirilen burhanlardan birinin adı olan kelâm terimidir (bk.İsbat-ı Vacib; YARATMA).

### **1.69. İ'LÂ-YI KELİMETULLAH**

Sözlük manaları verilip menşe'i hakkında açıklamalar yapılmıştır. Tevhid inancını yüceltip üstün kılma anlamında kullanılan bu kavramın fi-sebilillah kavramıyla yakından ilişkili olduğu belirtilmiştir (DİA, Metin Yurdağür, 22.Cilt s. 62).

### **1.70. İLÂH**

Kelimenin menşe'i verilip sözlük ve terim manaları açıklanmış olup "gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen yüce varlık" şeklinde ifade edilmiştir. Âlimlerin birçoğu, İlah'ın mutlak anlamda ibadet etmekle ilişkili olduğunu bu nedenlerden ötürü onun tapınılan varlığa tekabül ettiğini vurgulamışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de ilah kelimesinin 147 yerde geçtiği, Allah'tan başka bir ilahın bulunmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında hadislerde de geçen ilah kelimelerinin açıklaması yapıp kelâmcılar ve filozoflar arasında yapılan ulûhiyet tanımlarından bahsedilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 22.Cilt s.64).

### **1.71. İLÂHİYAT**

Üç ana grupta toplanan İslam inanç ilkelerinin ilkinin meydana getiren Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili konuların genel adıdır (bk. USUL-İ SELASE).

### **1.72. İMTİNÂ**

İnsan aklının varlıkla ilgili olarak tespit ettiği ve varlığın mahiyeti hakkında fikir yürüterek ortaya koyduğu bir kavramdır. Bir şeyin imkânsızlığı anlamına gelen akli hükümlerden biridir (bk. HÜKÜM).

### **1.73. İNÂYET**

Tabiatta bulunan ahlak ve düzene bakılarak muntazam uyumun, her şeyi yerli yerine koyan ve her şeyden haberdar olan bir varlığın eseri olması gerektiği ve buna mantıktan yola çıkarak yüce yaratıcının mevcudiyetine ulaşma delili olarak ifade edilmiştir (DİA, Kasım Turhan, 22. Cilt, s.265).

### **1.74. İRADE**

“Allah’ın buyruklarında, hükümlerinde ve davranışlarında hür olduğunu bildiren sıfat” olup menşe’i hakkında bilgiler verilmiştir. Yakın anlamda olan meşiet, ihtiyar vb. kelimelerin de kullanıldığı belirtilip, Allah’ın dilemesi ile ilgili ayetlerden bahsedilmiştir. Bu hususta islam âlimleri, Allah’ın dileyen, dilediğini gerçekleştiren yüce varlık olması konusunda ittifak etmekle beraber, bu sıfatın manası, zâtıyla irtibatı kadim ve hadis oluşu gibi konularda farklı görüşler beyan edip insan iradesi hususunda da açıklamalar yapılmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz,22.Cilt, s. 379).

## İKİNCİ BÖLÜM

### NÜBÜVVET İLE İLGİLİ MADDELER

#### 2.1. AZRÂİL

Ölüm meleği olarak bilinen, dört büyük melekten melekü'l-mevt, Kur'an'da ve hadislerde Azrail ismi ile geçmemektedir. Can almakla görevli olduğu, Kur'an'da geçmiş olup, bu fiilin Allah'a nispet edildiği belirtilmiştir. Diğer kutsal kitaplarda da görevi ve nasıl gönderildiği konusuna da değinilmiştir (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 4. Cilt, s. 350).

#### 2.2. BE'S

Kur'an-ı Kerimde yirmi beş yerde geçen be's kelimesinin manaları tek tek verilmiş olup, peygamberlerin dini tebliğini inkâr edenlerin büyük bir ilahi cezanın başlamasıyla beraber iman etmelerinin geçerliliğinin tartışılması olarak ele alınmıştır. Bu konuda iki görüş bulunup, bu görüşlerin makbul olanı ise be's hâlindeki imanın bir tercih olmayıp zaruret olduğu bu nedenle kabul görülmediği ifade edilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 5.Cilt, s.526).

#### 2.3. BEŞÂİRÜ'n-NÜBÜVVE

Hız. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen belgeler, çeşitli olaylar ve mucizeler olarak ifade edilmiş olup Hız. Muhammed'in nübüvvetini reddeden ehl-i kitaba karşı ülemâların delil olarak ortaya çıkardıkları metinlerin toplamına verilen isim olarak kullanıldığı vurgulanmıştır (DİA, Mehmet Aydın, 5.Cilt, s. 549).

#### 2.4. BEŞÎR

"Müjdeleyen, güler yüzlü" manasında kullanıldığı belirtilip Hız. Peygamber için kullanılan isim veya sıfatlardan biri olarak ifade edilmiştir (DİA, Ahmet Öncal, 5.Cilt, s.554).

## 2.5. Bİ'SET

Allah'ın dilediği kimseyi nübüvvet ile görevlendirmesi olarak tabir edilen bi'set, Kur'an'da başka manalarda da kullanılmıştır. Bu ayetler zikredilip anlamlarıyla birlikte tek tek verilmiştir. Hz. Muhammed'in(s.a.v) bi'set hakkında verdiği bilgiler ele alınıp bazı fırkalara göre bi'setin hükmü detaylıca açıklanmıştır. Bu konu çerçevesinde ortaya çıkan peygamber göndermenin Allah'a vacipliği hakkında farklı görüşlerin ortaya atıldığı da ifade edilmiştir (DİA, A.Lütfi Kazancı, 6.Cilt, s. 217).

## 2.6. BURAK

“Parıldamak, şimşek çakmak” anlamlarına gelmektedir. Hz. Muhammed'e (s.a.v) has bir mucize olan burak, mirac gecesinde O'nu taşıyan bineğin adı olarak bilinmektedir. Kur'an'da bu bineğin mahiyeti ve özellikleri hakkında bilgiler verilmediği belirtilmekte olup, gelen sahih hadislerden burak'ın şekli hakkında bilgiler elde edilmektedir. Bu gelen hadis rivayetlerine göre burak, katırdan küçük, merkepten büyük, beyaz renkli, çarptığında ayaklarını hızlandıran, uyluğunda iki kanadı olan ve adımını gözünün gördüğü mesafenin biraz daha ilerisine atabilen bir hayvan olarak ifade edilmiştir (DİA, Mustafa Öz, 6.Cilt, s. 417).

## 2.7. CEBRÂİL

Kelimenin menşe'i açıklanıp sözlük ve terim anlamları ifade edilmiştir. İslâm'da ilâhi buyrukları, meleklere ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleği olarak bilinen Cebrail'in mahiyeti, görevi ve Kur'an'da geçen isimleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu isimler, Cibril, Rûhu'l-emin, Rûh-u Resûl şeklinde farklı isimlerle zikredilmiştir. Son kısımda hadislerde bahsedilen Cebrail' in geliş şekillerinden de bahsedilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, 7. Cilt, s. 202 ).

## 2.8. EMİR bi'l-MA'RÛF NEHİY ani'l-MÜNKER

Kelime ve terim anlamları ile konuya giriş yapılmış ve Cahiliye döneminde kullanılan anlamlarıyla beraber mukayese edilmiştir. Bununla birlikte Kur'an'da ve hadislerde ma'ruf ve münkerin geniş anlamları kapsadığı belirtilmiştir.

İslâm âlimlerinin, emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker görevini yerine getirirken öğüt, bilgilendirme ve sözlü ikazdan başlayıp toplumun durumuna göre bu yöntem ve uygulamaların değişebileceği belirtilmiştir. Mezheplerin tek tek görüşlerine yer verilmiş olup, Ehl-i sünnet'in emir bi'l ma'ruf nehiy ani'l-münker faaliyetlerini resmi kurumlara bıraktıkları belirtilmiştir. Bu konuda İslâm âlimlerince ittifak sağlanmıştır (DİA, Mustafa Çağrıca, 11.Cilt, s.98).

## **2.9. FETRET**

“Fütûr ” masdarından olup “zaaf, gevşeme ” anlamlarında kullanılmaktadır. Terim olarak daha çok Hz. İsâ ile Hz. Muhammed arasındaki tebliğsiz dönem olarak kullanılır. Akâid ve kelâm literatüründe İslamiyet'i kabul etmesi için herhangi bir davetle karşılaşmayan ve bu şekilde ölen kişilerin durumları hakkındaki tartışmaların II. yy dayandığı görülmektedir. Fetret ehli insanlarını çeşitli gruplara ayıran İslâm âlimleri, farklı görüşler öne atmışlardır. Görüşlerin tek tek ele alınması neticesinde ağırlıklı görüşün, akıl yürüterek tevhid inancını bulan kimsenin ahirette kurtuluşa erenlerden olacağı kabul görülmüştür. Bu kimselerin ibadetleri hakkında da farklı görüşler ortaya atılmıştır. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; İslâmiyet'ten hiçbir şekilde haberi olmayanlarla fiziki imkânsızlıklar, sosyal ve psikolojik engeller gibi nedenlerden ötürü sorumlu tutulmayacaklardır (DİA, Metin Yurdagür, 12.Cilt, s.475).

## **2.10. FİRÂSET**

Bazı kelimelerde bulunan, varlıkların iç yüzünü keşfetme ve doğru tahminler de bulunan melekeler olarak ifade edilen firâsetin tarihi kökeninden, firâsetten doğan ilimlerden ve firâset türlerinden bahsedilmiştir. Firâset sahibi olmak için keskin bir zekâ ve üstün bir güce sahip olmanın gerekliliği açıklanmıştır. İlahî firâsetin tanımlaması yapıp, bu tanımlamayı destekleyen ayet ve hadisler verilmiştir (DİA, Süleyman Uludağ, 13.Cilt, s. 116).

## **2.11. HÂRİKULÂDE**

“Tabiatındaki işleyişe aykırı olarak meydana gelen olaylar” anlamında kullanılan, İslâm literatüründe tartışma konusu olan hârikulâdeler, mucize, irhâs,



keramet, mâunet, istidrac, ihanet, sihir, şa'beze ve kehânet başlıkları altında incelenmiştir. Bunlardan dini nitelik taşıyanların en belirginin mucize olduğu, diğerlerinin ise tartışma konusu olduğu belirtilmiştir. Yine İslâm literatüründe tartışma konusu olan hârikulâdeler iki grupta incelenmiştir. Bunlardan biri, dinî yönü bulunan hârikulâdeler, diğeri ise Peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin gösterdiği, iddiasını doğrulayan olağan üstü olaylardan meydana geldiği açıklanmıştır.

Maddede harikuladelikler ile ilgili Kelamcılar ile İslam filozoflarının görüş farkı şöyle ifade edilmiştir:

“İslâm filozoflarının tabiat kanunlarının değişmezliği tezine karşı kelâmıcılar Allah'ın kendi koyduğu âdeti değiştirebileceği, dolayısıyla söz konusu kanunların zorunlu olmadığı görüşünü savunmuşlardır (bk. DETERMİNİZM). İlk kelâmıcılardan olup akılcılığıyla tanınan Nazzâm'ın da tabiatta hârikulâde olayların meydana gelebileceği görüşünde olduğu nakledilir (Câhiz, IV, 73). İbn Hazm'a göre bir şeye nisbet edilen âdetle tabiat arasında fark vardır. Âdetin değişmesi söz konusu iken ilâhî bir müdahale olmaksızın tabiatın değişmesi mümkün değildir. Çünkü tabiatlar ait oldukları nesnelere ayrılmayan ana özelliklerdir. İnsanın şuur sahibi veya şarabın sarhoş edici oluşu gibi tabiatın gelen özellikler ortadan kalktığı takdirde insan hayvana, şarap da sirkeye dönüşür. Bu sebeple âdetin değişmesi değil tabiatın değişmesi hârikulâdedir. Bununla beraber bazan yanlış olarak âdet kelimesi tabiat mânasında da kullanılmıştır (el-Faşl, V, 15-16). Neseî ise tabiatların değişmemesi fikrini zayıf ve temelsiz bulur. Zira âlemdeki değişiklik müşahede ile sabittir. Bunu inkâr etmek, onun yönetimini ilâhî kudret ve iradenin dışına çıkarmaktır (Tebşiratü'l-edille, I, 476-477) (DİA, M. Sait Özervarlı, 16.cilt, s.181).

## 2.12. HASÂİSU'N –NEBİ

Allah'ın yalnızca Hz. Peygambere lutfettiği özellikleri ifade eden tabir ve bunları kaleme alan eserlerin ortak adı şeklinde tanımlanmıştır. Peygambere verilen dünya ve ahiret üstünlüğü tek tek sayılmış ve yazılan eserler hakkında detaylı bilgiler zikredilmiştir (DİA, Erdinç Ahatlı, 16.Cilt, s.277).

### 2.13. HÂTEMÜ'N –NEBİYYİN

(bk.HATM-İ NÜBÜVVET).

### 2.14. HATM-I NÜBÜVVET

Allah ile kulları arasındaki elçilik görevinin sona erdiğini belirten bir terim olarak açıklanmıştır. İslâm öncesi dinlerde de kullanılan bu terim, Kur'ân-ı Kerim'de hatm-ı nübüvvet olarak yer almaktadır. Fakat el-Ahzâb sûresinde “hâtemü'n-nebiyyin” teriminin Hz. Muhammed için kullanıldığı belirtilmiştir. Bütün mezhep âlimleri hâtm-ı nübüvveti kabul etmekle beraber İslâm akâidinin temel ilkelerinden biri olarak saymışlardır.

Maddeye göre hatmu'n nübüvvetle ilgili deliller şöyle özetlenebilir:

1-Bunların başında Hz. Muhammed'in nebilerin sonuncusu olduğunu belirten âyet gelir (el-Ahzâb 33/40). Dinin tamamlandığını, insanlar için din olarak sadece İslâm'ın kabul edileceğini (el-Mâide 5/3), İslâm'dan başka din arayanların âhirette hüsrana uğrayacağını ve isteklerinin asla dikkate alınmayacağını (Âl-i İmrân 3/85), Kur'an'ın tahrife uğramaktan korunacağını (el-Hicr 15/9), Hz. Muhammed'in bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini (el-En'âm 6/19; el-A'râf 7/158; el-Furkân 25/1; Sebe' 34/28) bildiren âyetler bu konudaki kesin naklî delillerdendir.

2-İslâm dinini Hz. Peygamber'den öğrenen ashabın nübüvvet iddiasında bulunanlarla savaşması bu hususta realiteye dayanan tarihî bir delildir. Eğer yeni bir peygamberin zuhuru Kur'an ve Sünnet'e aykırı olmasaydı ashap bu iddiada bulunanlarla savaşmaz ve onları öldürmezdi (Mevdûdî, IV, 420-421). İslâm âlimleri ashabın bu konudaki icmâna uymuşlar ve muhalif görüş beyan edenlerin müslüman olamayacağına hükmetmişlerdir.

3-Allah'ın insanlara peygamber göndermesi onlara kendi varlığını ve birliğini tanıtmaya, buyruklarını iletme, dinî ve dünyevî konularda ihtiyaç duyacakları bilgileri anlatma, kendilerine dünya ve âhirette mutlu olmalarını sağlayacak doğru yolu gösterme amacına yöneliktir. Bütün bunlar en kâmil manada Hz. Peygamber'in getirdiği vahiylerde mevcuttur. Ayrıca Hz. Muhammed'in nübüvveti evrensel olup getirdiği vahiy tahrife uğramamış, dolayısıyla yeni bir peygambere ihtiyaç

kalmamıştır (Muhammed Abduh, s. 167-171; Mevdûdî, IV, 426; Müctebâ Mûsevî el-Lârî, II, 200-201).

4-Hz. Muhammed'in vefatından zamanımıza kadar hiçbir peygamberin zuhur etmemesi de hatm-i nübüvveti doğrulayıcı sosyolojik delillerden biridir (DİA, Metin Yurdagür, 16.Cilt, s.477).

## **2.15. HAVÂSSÜ'İ-KUR'ÂN**

Kur'an'dan bazı ayet ve surelerin belli bir düzene göre okunması ya da yazılması halinde insanın isteklerine uygun sonuçların meydana geleceğine inanılan ilim ve bu amaçla kaleme alınan eserlerin ortak adı olarak tanımlandığı ifade edilmiştir. Bu görüşü ileri süren müfessirler, görüşlerine ispat olarak onun şifa olduğunu bildiren ayetleri göstermişlerdir. Bu ayetlerin hangi sûrelerde yer aldıkları açıklamalarıyla beraber verilmiştir. Bu da havâssü'l- kur'ân maddesinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Bununla beraber bu konu hakkında yazılan eserlerden de konunun son bölümünde bilgiler verilmiştir (DİA, Muhammed Eroğlu, 16.Cilt s.522).

## **2.16. HAVZ-I KEVSER**

Kelimenin menşe'i verilip, ahirette Resulullah'a ayrılan bütün cennet ırmaklarının kendisinden oluştuğu büyük bir su kaynağını ifade eden havz-ı kevserin şekli ve keyfiyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Resulullah'tan ve ashaptan gelen rivayetlere temas edilmiş ve kimlerin havz-ı kevser etrafında toplanacağı kimlerin ise etrafından uzaklaştırılacağı hususunda detaylı bilgiler verilmiştir (DİA, Mustafa Ertürk, 16. Cilt, s. 546).

## **2.17. HIZIR**

Kelimenin kökeni ve menşe'i hakkında bilgiler verilmiş olup sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. İslâm kaynaklarında Hızır'ın adı ve kimliği hakkında değişik rivayetlerin bulunduğu ve sıhhatleri konusunda tartışılmaların olduğu belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de adı geçmemekle beraber Kehf sûresindeki kıssanın Hızır'a ait olduğu ittifakla kabul edildiği ve kıssanın özeti anlatılmıştır. Yine Hızır konusunun

tarihe ve edebiyata dair eserlere de konu olduğu ve bu eserlerin neler olduğu belirtilmiştir (DİA, İlyas Çelebi, 17.Cilt, s.406).

## 2.18. İ‘CÂZÜ’L-KUR’ÂN

Kur’ân’ın, sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği nedeniyle bir benzerinin meydana getirilememesi özelliği manasına geldiği belirtilen İ‘câzü’l-Kur’an, bu konuda kaleme alınan eserlerin ortak adını da teşkil etmektedir. Kur’an’da bu kavram geçmemekle beraber, madde’de Kur’ân’ın, Allah kelamının, beşer sözü olmadığını, insanların ise bir benzerini getirmekten aciz bıraktığını bildiren ayetler ile vurgu yaptığı belirtilmiştir.

Kur’ân’ın yayılmasıyla birlikte farklı kültürlerin tenkitleri karşısında başlanan meâl ve tefsir çalışmalarından bahsedilmiş olup beraberinde getirdiği görüş farklılıkları ortaya konulmuştur. İlk olarak Mu‘tezile âlimlerinin İ‘câzü’l-Kur’ân meselesini ele aldıkları belirtilmiş daha sonra konuyla alakalı yazılan eserlere yer verilmiştir. Kur’an’ın dil yönündeki zenginliği âlimler tarafından değerlendirilmiştir.

Kur’anın i‘caz yönleri ilgili maddeye göre şöyle maddeye göre şöyle özetlenebilir:

1-Sarfe Teorisi. Bu teoriye göre Kur’ân-ı Kerîm dil ve üslûp yönünden benzeri yapılamayacak bir metin olmamakla birlikte Allah Teâlâ bunu gerçekleştirme gücünü kullarının elinden almıştır. Sarfe, ya bu işe teşebbüs etme iradesinin yok edilmesi veya teşebbüs edildiği takdirde başarıya ulaştırılmaması şeklinde tecelli eder.

2-Dil ve Üslûp. Kur’an’ın dil yönünden benzeri meydana getirilemeyecek bir kitap olduğu tezine dayanan bu ilkeye göre Kur’an, Arap dili ve edebiyatında yer alan bütün anlatım sanatlarını en üstün seviyede kullanmış, aynı konuları farklı üslûplarla dile getirmiş, dil kusurlarından tamamen arınmış, ilginç bir telif tarzı ortaya koymuş, mânaları kulağa hoş gelen lafızlarla anlatmış, konu farklılıklarına rağmen edebî üstünlüğünü daima korumuş, kelimeleri tek başına birbiriyle ve içinde yer aldıkları cümlenin bütünüyle tam bir uygunluk arz etmiştir.

3-Muhteva Özelliği. Kur’an’ın i‘câz yönlerinden biri de her şeyden önce muhtevasının çelişik bir durum arz etmeyişidir. Kur’an tarihinin verilerine göre bu

ilâhî kelâm peyderpey nâzil olduğu ve bu süreç, vuku bulan olaylarla irtibatlı olarak yirmi üç yılda tamamlandığı halde hiçbir âyeti diğeriyle çelişmemiş, nâzil olan âyetler farklı sûrelere ait olmalarına rağmen sonuçta birbiriyle tam bir uyum göstermiştir. Kur'an'ın hem fizik hem metafizik varlık ve olaylar konusunda verdiği bilgilerin isabet kaydetmesi de göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Kur'an'ın dinî öğretisi ontolojik açıdan mâkul olup insanın zihnini ve gönlünü rahatlatan bir mahiyet arzeder. Zira tenzih esasına dayanan bir ulûhiyyet inancını telkin ederek politeist tanrı anlayışlarının yanlışlığını göstermiş, peygamberin insan olduğuna dikkat çekerek bu konudaki yanlış inançları düzeltmiştir. Kur'an'ın dünyevî öğretisi de evrensel değerler niteliğinde olup insanlar için vazgeçilmez bir özellik taşır.

4-Gayb Bilgisi. Kur'an'da geçmişe ve geleceğe ilişkin haberlerin bulunması onun bir başka i'câz yönünü oluşturur. Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilen tarihî olaylarla peygamber kıssaları geçmişe ait gaybî haberlerdir. Yapılacak bir savaşta Bizanslılar'ın İranlılar'ı yenilgiye uğratacağı, Kur'an'ın tahrif edilemeyeceği, Hz. Peygamber'in düşmanlarına karşı korunacağı, Bedir Gazvesi'nde müslümanların galip geleceği, müslümanların Mescid-i Harâm'a girecekleri ve Mekke'yi fethedecekleri önceden haber verilmiş, zaman içinde bu haberler aynen gerçekleşmiştir.

5-İlmî İ'câz. Kur'an'ın erişilmez bir bilgi mûcizesi olduğu esasına dayanan ve özellikle XX. yüzyılda üzerinde çok durulan bu i'câz türünü iki bölümde incelemek mümkündür. a) Kâinata ilişkin ilmî i'câz. Pozitif bilimlerin gözlem ve deney yöntemlerine dayanarak tabiatın oluşum ve işleyişi hakkında ortaya koyduğu bazı bilgilerle Kur'an'ın Allah'ın varlığı, birliği ve âhiret hayatının mevcûdiyetine dikkat çekmek için tabiatın oluşumu ve işleyişine dair verdiği kısa bilgilerin uygunluk arz etmesi bu i'câzın esasını teşkil eder. Dünyanın bir yörüngede hareket etmesi, bütün canlı varlıkların erkekli dişili yaratılması, dünyanın çevresinde bir atmosfer tabakasının bulunması, bitkilerin tozlaşması, güneşin bizzat ısı ve ışık kaynağı olması, yerkürenin, üzerinde canlıların yaşamasına elverişli bulunması, uzayın genişlemesi, dağların ağırlık merkezi olup yerküreyi sarsılmaktan koruması, denizde tatlı su ile tuzlu su arasına bir engelin konulması, göğe doğru yükseldikçe oksijenin azalması gibi modern bilimin keşfettiği konulara Kur'an'da kısaca veya işaret

yoluyla temas edilmesi ilginç i‘câz örnekleri arasında zikredilir.” (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 21.Cilt, s.403).

### **2.19. İHANET**

İlahlık veya nübüvvet iddiasında bulunan bir kimsenin elinde bu söylemi yalanlayan hârikulâde bir olayın vuku bulması manasında bir terim (bk.HARİKULÂDE).

### **2.20. İLHAM**

İlham kavramının Madde’de kelime ve terim anlamları açıklanmıştır. Verilen açıklamalarla beraber müfessirlerin, Hz. Musa’nın annesine yapılan vahyin, doğrudan Allah tarafından kalbine ulaştırılan ilham anlamına geldiğinin belirtilmesi konuya örneklendirme olarak verilmiştir. Yine İslâm âlimlerinin ittifâk ettikleri görüşlerden biri olan şeytanın vesvesesine karşılık Allah’ın veya meleklerin hakka ve hayra yönelten bilgileri ilham yoluyla insanların kalbine ilettiği belirtilmiştir. İlhamın dini konularda kesin bilgi kaynağı teşkil edip etmediği meselesi ise maddeler halinde ele alınmıştır. Bun birkaç tanesi şöyle ifade edilebilir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 22. Cilt s.10).

### **2.21. İNŞİKĀKU’L-KAMER**

"Ayın ikiye yarılması" anlamında kullanılan, Kamer Sûresinde anlatılan Mekkelilerin Hz. Peygamber’den mucize istemeleri sonucunda meydana gelen olayı ifade etmektedir. Kelâm âlimleri, ayın geçmişte yarıldığını konu edinen rivayetler hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Mu‘tezile kelâmcıları, herkesin dikkatini çekmesi gereken inşikâku’l-kamerin dünyanın başka yerlerinde görüldüğünün bilinmemesi, olayın bu kadar az kişi tarafından rivayet edilmesi, yine bununla beraber tarih ve astronomi literatürüne geçmemesi gibi delillere dayanarak böyle bir olayın gerçekleşmiş olamayacağını savunmuşlardır (DİA, İlyas Çelebi, 22.Cilt s. 343).

## 2.22. İNZÂR

Sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Terim olarak “tehlikenin farkında olmayan topluluğa bu tehlike hakkında bilgi veren kimse” olarak tanımlanmıştır. Bu kelime, esasta peygamberlere ait bir görev olmakla beraber Kur’ân’da münzir ismi olarak Allah’a izafe edildiği bildirilmiştir.

Madde açıklanırken Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde değişik inzâr vasıtalarından da söz edilmiştir. Sonuç kısmında konu ile alakalı ayetler verilmiştir (DİA, Hayati Hökelekli, 22.Cilt, s.358).



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### SEMİYYAT İLE İLGİLİ MADDELER

#### 3.1. ACBÜ'z- ZENEB

Kuyruk sokumu anlamına gelen acbü'z- zeneb terim olarak “İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedeninin özünü oluşturduğu kabul edilen şey” anlamında kullanıldığı belirtilmiş olup rivayetle gelen hadiste cesette çürümeyen tek yer olduğu vurgulanmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz,1.Cilt, s. 319).

#### 3.2. ADEM

Felsefe kaynaklı bir kavram olan adem “varlığın zıddı, yokluk, hiçlik” anlamlarında kullanılmaktadır. Kur’ân’da yer almadığı belirtilen bu kavram ilk olarak Mu’tezile kelâmcıları tarafından ele alınmıştır. Konu İslâm filozofları ve Mâturîdî’nin görüşleriyle genişletilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 40. Cilt, s.357).

#### 3.3. ADN

Kur’ân’da on bir yerde “Cennât-u Adn” diye geçen bu kelime “içinde güzel evlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil kıyafetlerin, sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine sadık hûrilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir hayat” olarak tanımlanmıştır. Cennât-u adn'a girecek kişilerin hangi vasıf ve amellere sahip olması gerektiği, orda hangi mükâfatların verileceği açıklanmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 1.Cilt, s.390).

#### 3.4. ÂHİR ZAMAN

İnanan insanlar için dünya hayatının kıyametten önceki son dönemlerini ifade eden bir terimdir. Dinlere göre değişen bu terimin İslam’daki anlamı açıklanmıştır. Ahir zaman teriminin Kur’ân-ı Kerîm’de yer almadığı vurgulanmış olup hadislerde çokça kullanıldığına işaret edilmiştir. Hz. Peygamber’in, dinî hayatın zayıflaması ve ahlâkın gerilemesi şeklindeki kıyamet alâmetlerine temas eden hadislerinde âhir zaman terimini kullandığı belirtilmiştir (DİA, Günay Tümer,1.Cilt, s.543).



### 3.5. AHİRET

Ölümden sonraki ebedi hayatı ifade eden bir terimdir. Bu kelimenin Kur'an-ı Kerim'de 110 yerde geçtiği belirlenmiştir. İncil, Tevrat ve diğer kitaplarda geçen anlamlarına da yer verilmiştir. Ahiret inancı hakkında birçok âlimin görüşleri ele alınıp kelimâ akâidinin üç ana esasından birinin ahiret inancı olduğu ifade edilmiştir. Ahiretin insanlar üzerindeki olumlu yönleri anlatılmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 1.Cilt, s.543).

### 3.6. AMEL DEFTERİ

İnsanların dünya da benimsediği inanç ve işlediği fiillerin kayıt altına alındığı belge olarak bilinen amel defteri, müfessirler tarafından bir kimsenin hesabının görüldüğünü bildiren belge manasına da gelebildiği belirtilmiştir.

Sadece kişilerin değil, toplumlarından amel defterinin olacağı ve her toplumun hesap gününde kitabını okumaya davet edileceği bildirilmiştir. Madde açıklanırken ashâbü'l-yemin ashâbü'ş-şimâl'den de bahsedilmiştir (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 3.Cilt, s.20).

### 3.7. AMEL-İ SALİH

(bk. AMEL).

### 3.8. A'RÂF

Cennet ve cehennemi birbirinden ayıran yükseklik anlamına gelmektedir. Kur'an'ı Kerim'in yedinci sûresinden ismini alan a'râf maddesi karşımıza ashâbü'l-arâf diye de çıkmaktadır. Madde açıklanırken daha çok ashâbü'l-arâf'tan kimlerin kastedildiği konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kimseler hakkında on iki ayrı görüşün olduğu bildirilmiş ve bu görüşleri dört madde de toplamışlardır.

Bizi ilgilendiren kısmı kelâm âlimlerinin çoğunun benimsediği görüş olan, iyi ve kötü amelleri eşit olan mü'minlerin bir süre cennet veya cehenneme konulmayıp ikisi arasında bekledikten sonra Allah'ın izniyle cennete intikal olacaklarıdır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 3.Cilt, s.259).

### 3.9. ARASAT

Kıyametin kopmasından sonra diriltilecek olan insanların sorguya çekileceği yer olarak tarif edilmiştir. Kur-an'ı Kerimde geçmeyen bu kelime, hadisler de sözlük manasıyla zikredilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 3.Cilt, s.335).

### 3.10. ASHÂBÜ'Ş-ŞİMÂL

Arapça'da 'sol taraf' anlamına gelen şimâl ile 'topluluk' manasına elen ashâb kelimeleri, amel defterini soldan veya arka taraftan alacak kişileri ifade eden bir terimdir. Müddesîr sûresinden örnek getirilerek ashâbü'ş-şimâlin kimlerden meydana geleceği, dünya hayatında hangi amelleri yaptıkları gibi açıklamalara yer verilmiştir (DİA, Arif Aytekin, 3.Cilt, s. 470).

### 3.11. ASHÂBÜ'L- YEMÎN

Arapça'da 'sağ yön' anlamına gelen yemîn ile 'topluluk' manasına gelen ashâb kelimesi, amel defterini sağ tarafından alanlar olarak ifade edilmiştir. Bu grup insanları, dünya hayatında Allah'a verdikleri sözü tutmuş ve hayırlı, güzel ameller işleyen kişilerin oluşturduğu zikredilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de de bu grup insanlara verilecek nimetlerden bahsedilmiştir (DİA, Arif Aytekin, 3.Cilt, s. 472).

### 3.12. AZAİM

"Azimet" kelimesinin çoğulu olduğu açıklanıp, bu ilmin cinler ve şeytanları emir altına almayı öğreten ilim olduğu şeklinde ifade edilmiştir (DİA, Süleyman Uludağ, 4.Cilt, s.299).

### 3.13. AZÂB

"Allah'ın emirlerine karşı gelen kimselerin göreceği karşılık" olarak tanımlanan azap, Kur'ân'da türevleriyle birlikte dört yüz doksan defa zikredilmiştir. Konuyla ilgili âyetlerin incelenmesi üzerine azâbın dünyada, kabir hayatında ve cehennemde olmak üzere üç şekilde gerçekleşeceği anlaşılmıştır.

Azâb maddesi açıklanırken âyetlerle destekleme yapılmış olup hangi amellerin karşılığında cezalandırılmaların olacağı açıklanmıştır. İnkârcılar ve isyân

edenler ise başlı başına ayrı bir konu olarak ele alınmıştır. Konu sonuç bölümünde, azaptan korunmak için yapılabilecek dualar kısmıyla bitirilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 4.Cilt, s.302).

### **3.14. ÂZİFE**

Kur'ân'da geçen âzife kelimesi, kıyametin kopacağı an yahut kıyametin adlarından biri olarak müfessirler tarafından tefsir edilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 4.Cilt, s.326).

### **3.15. BAHT**

Baht kelimesini köklerine ayırıp sözlük ve birçok terim anlamları verilmiştir. İlahi iradenin çizdiği, iyi ve kötü olayların mevcut olduğu hayat programı olarak edilmiştir. Kur'ân'da konuyla alakalı ayetler verilip açıklamalar yapılmıştır. Bahtın insan hayatındaki yeri ve önemi mezheplerin görüşleriyle açıklanmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 4.Cilt, s.521).

### **3.16. BATŞE-İ KÜBRÂ**

Bu konu hakkında müfessirler iki ayrı görüşü ileri sürmüşlerdir. Bir grup müfessirlere göre Bedir Gazvesinde ki müşriklerin mağlubiyeti, diğer grup müfessirlere göre ise kıyamet günü için kullanılan bir ifade olduğu ileri sürülmüştür (DİA, Bekir Topaloğlu, 5.Cilt s.203).

### **3.17. BERZAH**

"Ölümlle başlayıp, yeniden dirilmeye kadar devam edecek olan ara dönem, kabir hayatı" şeklinde tanımlanmıştır. Kelâm ilminde her insanın bir berzah döneminden geçeceği kabul edilmiş olmakla beraber, berzah döneminin mahiyeti hakkında mezhep imamlarının ihtilâf ettikleri belirtilmiştir. Maddenin sonuç kısmında tasavvuf düşüncesinde ve felsefe ekollerinde berzah dönemi ile alakalı görüşlere de yer verilmiştir (DİA, Cüneyt Gökçe, 5.Cilt, s. 525).

### **3.18. BEZM-İ ELEST**

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabının söylendiği, ruhların ise ‘evet’ dediği meclis manasına gelip, bunun mahiyeti, keyfiyeti yeri ve zamanı hakkında farklı görüşler olduğu belirtilmiştir. Konuyla ilgili ayetler ve hadisler zikredilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 6.Cilt, s.106).

### **3.19. CÂN**

“Kendisini örten, duyulardan gizlenen mahlûk” anlamında olup cinlerin atası veya cin türü manasında ifade edilen cân, Kur’ân-ı Kerim’de yedi yerde geçmiş olup, üç farklı manada yorumlandığı belirtilmiştir (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 22.Cilt, s. 139).

### **3.20. CAHİM**

Kur’ân-ı Kerim’de yirmi altı yerde geçtiği belirtilen cahim, cehennemi yahut cehennemın en şiddetli tabakalarından birini ifade ettiği belirtilmiştir. Cahimin dibinden çıkacak olan zakkum ağacında, oraya girecek kişilerin vasıflarından bahsedilip müfessirlerin yorumlarına yer verilmiştir (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 7.Cilt, s.19).

### **3.21. CEHENNEM**

Kelimenin menşei hakkında bilgiler verilip sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, Allah’a asî olanların azap göreceği yer olarak Kur’ân’da ifade edildiği belirtilip yetmiş yedi ayette geçtiği vurgulanmıştır. Cehennem katmanlarının isimleri verilip yerleri hakkında bilgiler verilmiştir. Kimlerin hangi katmanda azap göreceği de belirtilmiştir. Hz. Peygamberin mirac olayı anlatılıp cehennemlikler hakkında verdiği bilgiler paylaşılmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 7.Cilt, s. 227).

### **3.22. CENNET**

“Cem” kökünden türeyen cennet kelimesi ‘örtmek, gizlemek’ manasına gelmektedir. Madde konusunda açıklama yapılırken ilk olarak ilke dinlerdeki cennet

tasvirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra İslâm literatüründe cennet kavramını ifade etmek için kullanılan isimlerden bahsedilmiştir. Bunlar; Cennet, Cennetü'n-Naîm, Adn, Firdevs, Hüsna, Dârüsselâm, Dârülmukâme olarak sıralanmıştır. Her isim geniş açıklamalarla anlatılmıştır. Sonuç kısmında ise cennet tasviri yapıp, Kur'ân'dan cennetle alakalı ayetlere yer verilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 7.Cilt, s. 376).

### **3.23. CİBT**

Kelimenin menşei verilip sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Allah'tan başka tapılan her şeyi ifade ettiği belirtilen cibt, "kâhin, sihirbaz" gibi anlamları da kapsadığı vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerimde sadece bir yerde geçtiği belirtilen cibt ayeti zikredilmiştir (DİA, Metin Yurdağür, 7.Cilt, s. 520).

### **3.24. CİN**

"Duyularla kavranamayan insanlar gibi akıl ve iradeye sahip olan aynı zamanda görülmeyen varlıklar olup, ilahi emirlerle mükellef tutulan topluluk" olarak tanımlanan cinlerin yaratılış özellikleri, mahiyeti, keyfiyeti, durumu ilk dönemden günümüze kadar tarihi süreci ve inanç biçimleri hakkında ayetlerden ve diğer milletlerin kutsal kitaplarından örnekler verilerek açıklamalar yapılmıştır. Bununla beraber insanlar ve cinler arasındaki ilişkilerden de bahsedilmiştir (DİA, Cihan Okuyucu, 8.Cilt, s. 5).

### **3.25. DÂBBETÜ'L -ARZ**

Kıyamete çok yakın bir vakitte ortaya çıkacağı belirtilen olağanüstü olaylar arasında sayılmıştır. Ayetlerden ve gelen hadis rivayetlerinden yola çıkılarak; bunun bir canlı olduğu ve yine rivayet edilen başka bir hadisten yola çıkılarak bu canlının erkek olduğu yahut bir hayvan olduğu veya değişik bir yaratık ya da bir hastalık türü olduğu gibi yorumlamalar ortaya atılmıştır. Yine mezheplerin dabbe, hakkında ayet ve hadisler ışığında ki yorumlamalarına yer verilmiştir. Bu konuda ağır tenkitlere maruz kalan birçok imamın görüşleri açıklanmıştır. Fakat Dabbetü'l - Arz'ın neyden ibaret olduğu Kur'an da ve rivayet edilen sahih hadislerde bu konu hakkında kesin bir açıklama bulunmadığı ifade edilmiştir (DİA, 8.Cilt, s. 393).

### 3.26. DECCÂL

Kıyamet alametlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağanüstü güçlere sahip kişi olarak ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de geçmemiş olup, hadislerden rivayet edildiği üzere şekli, şemali, yapacağı işler hakkında bilgiler verilmiştir. Diğer ilahi dinlerde Deccâl'in, efsanesi bir şahsiyet olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Kelam âlimleri bu konu hakkında farklı görüşlere sahip olmuşlarsa da hepsinin ittifâk ettiği nokta Deccâl'in çıkacağı ve Hz. İsa tarafından öldürüleceği olmuştur (DİA, 9.Cilt, s.67).

### 3.27. DİN

Madde genel olarak din, din ve vicdan hürriyeti ve din bilimleri olarak üç başlık altında incelenmiştir. İslâm'da din ve vicdan hürriyeti Bakara Sûresinin iki yüz elli altıncı ayeti esas alınarak ortaya atılmıştır. Buna göre dinde zorlamanın olmadığı, zor kullanarak dini benimsetmenin İslâmi bir davranış olarak kabul edilmediği ifade edilmiştir. Bununla beraber din seçme hürriyetinin cihâd ilkesiyle çeliştiğini söyleyen görüşlere de değinilmiştir. Cihâd konusu da özet halinde açıklanıp bununla alakalı olan ayet ve hadisler verilip desteklenmiştir. Konunun sonuç kısmında ise din ve vicdan hürriyetiyle ilgili Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm dünyasında ki mevcut uygulamalar hakkında bilgiler verilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 9. Cilt, s. 312).

### 3.28. DUHÂN

Kıyametin büyük alametleri arasında sayılan duhân kelimesi “zehirli duman” manasında ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de hem sûre adı olarak geçmiş olup, hem de iki ayette duhan kelimesi zikredilmiştir. Bu ayetleri Mekke'deki kıtlık sonucu gayri müslimlerin etrafını duman sarması gibi görmelerine işaret ettiğini söyleyen ikinci bir görüşün olduğu ifade edilmiştir (DİA, Metin Yurdagür, 9.Cilt, s.546).

### 3.29. ECEL

“Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilmiş hayat süresi, ölüm zamanı” olarak manalandırılan ecel, ecel- i müsemma ve ecel- i kaza olarak iki şekilde ele alınmıştır. Bunlar üzerinde farklı görüşler beyan eden Ehl-i Sünnet ve

Mutezile birbirlerinden ayrılmışlardır. Mezhepler arasında bulunan bu ihtilaf meselesi daha çok ömrün uzayıp uzamayacağına ilişkin olmuştur. Mezheplerin ecel konusunda ve iki ecel hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir (DİA, Cihat Tunç, 10. Cilt, s. 380).

### **3.30. ELEST**

(bk. BEZM-İ ELEST).

### **3.31. EYS**

Yokluk manasını taşıyan eys kelimesi, zıttı olan leys (varlık) ile birlikte kullanılmıştır. Kelâm ilminde bu kelimelerin yerine vücud ve adem kelimelerin tercih edildiği vurgulanmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 12.Cilt, s.1).

### **3.32. FEZA'**

Korku ve dehşet gibi manalarla ifade edilen feza kıyametin isimlerinden biri olarak sayılmıştır. Kıyamet korkusu ve dehşetinin kimlerin üzerine olacağı haber verilip o gün kimlerin kıyametten emin olacağı konusuna da değinilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 12.Cilt, s.529).

### **3.33. FİRDEVS**

Menşei hakkında farklı görüşler ortaya atılan Firdevs teriminin sözlük ve terim anlamları verilmiş, deliller sunularak kökenleri açıklanmıştır. Cennetin tamamına yahut bir bölümüne isim olarak verilen Firdevs hakkında ülemalar naslardan yola çıkarak yorumlamalar yapmış ve bu yorumlamaların iki noktada toplandığı zikredilmiştir. Firdevs'in, cennetin ortasını, en değerli yerini teşkil ettiği şeklindeki görüşü isabetli görüş olarak kabul edilmiştir (DİA,M.Said Özervarlı, 13.Cilt, s.123).

### **3.34. FİTEN VE MELÂHİM**

Kelimelerin kök halleri açıklanmış olup, fitne ve melhâme kelimelerin çoğulu olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa yahut

kıyamet alametleri gibi olayları haber veren ve hadis kitaplarında müstakil başlık olarak geniş bir biçimde ele alınan, sünni ve şiiilerin farklı bakış açısıyla baktıkları önemli konular arasında zikredilmiştir. Bu konuyla alakalı rivayet edilen hadislerden bahsedilmiştir. Fiten ve melâhimin İslam kaynaklarında ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve İslâm tarihi boyunca melâhim üzerine yazılmış eserler örnek olarak zikredilmiştir (DİA, İlyas Çelebi, 13.Cilt, s.149).

### **3.35. FİTNE**

Kişinin iyi veya kötü şeylerle sınanması şeklinde tanımlanan fitne kelimesi, İslam kaynaklarında geniş bir biçimde ele alınmıştır. Nasslarda geçen anlamları belirlenmiş olup, Hz. Osman dönemine dayandırılmıştır. Fitnenin Hz. Osman döneminden başlayıp kıyamete kadar süreceği açıklanmış olup, müslümanlar üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Mezheplerin bu konu hakkındaki görüş ve düşünceleri ifade edilmiş ve üzerinde ittifak ettikleri fikirler belirtilmiştir (DİA, Mustafa Çağrııcı, 13.Cilt, s. 156).

### **3.36. GILMAN**

Cennet ehlinin emrine verilen ve hep genç kalan manasında kullanılan gılmanın, Kur'an'da sadece Tur suresinde geçtiği belirtilmiştir. Gılman hakkında müfessirlerin öne sürdükleri görüşlere dikkat çekilmiş ve bunlar üç başlık altında incelenmiştir. Bazıları gılmanın müminlerin kendilerinden önce ölen çocukları olarak yorumlarken, kimi ise kâfirlerin ölen çocukları veya müminler için cennette yaratılan hizmetçiler olarak tefsir etmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 14.Cilt, s.50).

### **3.37. HARÛT VE MARÛT**

Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde geçen ve insanlara karı koca arasını açacak şekilde sihir öğretmek sûretiyle insanları imtihana tabi tutmakla görevli iki melek olduğu belirtilmiştir. Harût ve Marût ile ilgili söylenen efsanevi bilgiler verilmiş ve bunların hepsinin uydurma olduğu da belirtilmiştir (DİA, Kürşat Demirci, 16. Cilt, s.262).



### **3.38. HASENE**

İyi hal ve hareketlerle hoş giden ve ulaşılmak istenen nimet ve imkânları ifade eden hasene, Kur'an ve hâdislerde geçen anlamları bakımından üç farklı şekilde yorumlanmıştır. İyi ve güzel fiil, davranış, güzel, şefaat, nimet, mükâfat, iyi ve mutlu sonuç gibi anlamları teşkil ettiği zikredilip bunları destekleyen hadis ve ayetlere yer verilmiştir (DİA, Mustafa Çağrı, 16.Cilt, s. 376).

### **3.39. HAŞR**

Sözlük ve terim anlamları verilmiş olup “kıyamet gününde yeniden diriltiren varlıkların hesaba çekilmek üzere bir araya gelip toplanması” şeklinde ifade edilmiştir. Bazı âlimlerin haşr ve ba's kelimelerini eş anlamlı olarak kabul ettikleri belirtilmiş, haşr gününün keyfiyeti hakkında ayet ve hadis eşliğinde bilgiler verilmiştir (DİA, Süleyman Toprak, 16.Cilt, s.416).

### **3.40. HATİME**

“Son, sonuç, nihayet” anlamlarında kullanılan hâtîme kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de geçmemektedir. İslâmi gelenekle yetişen milletlerde hâtîme, hayatın nasıl biteceği, son nefeste imanın korunup korunmayacağı şeklinde algılanmıştır. Madde kısa bir şekilde ele alınmış olup, peygamberimizin duası ile bitirilmiştir (DİA, Muhammed Aruçi, 16.Cilt, s.474 ).

### **3.41. HESAP**

İnsanların hesaba çekilecekleri ahiret hallerinden birini ifade ettiği, kötü davranışların karşılığı olarak cezalandırılması manasında kullanılmıştır. Nasslardan örnekler verilerek hesabın apaçık bir şekilde olacağı ve Allah tarafından olacağına dikkat çekilmiştir. Şii ve Mutezile dışında diğer bütün mezhepler hesap gününe imanın farz olduğu görüşünü kabul etmişlerdir (DİA, Emrullah Yüksel, 17.Cilt, s. 240).

### **3.42. HURİ**

Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eden bu terim ayet ve hadislerde güzellik unsuru olarak göze nispet edildiği bildirilmiştir. Kur'ân'da ve hadislerde bununla alakalı pek çok bilgiler verilmiştir. Nitekim Kur'ân'daki tasvirlerden hurilerin ne şekilde olacakları, kimlere hizmet edecekleri, mahiyeti ve keyfiyeti hakkında verilen bilgiler ifade edilmiştir. Hurilerin kimlerden oluşacağı konusu ise tartışmalı konular arasında zikredilmiştir. İnsanları iyi davranışlara yönlendirmek maksadıyla hurilerle alakalı sahih olmayan hadislerden de bahsedilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 18. Cilt, s. 387).

### **3.43. HÜSRAN**

Türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'de altmış beş yerde geçen hüsrân kelimesi “ziyanda olmak” manasına gelmektedir. İlgili ayetler verilip hüsrana uğrayan kimselerin durumu hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Yine hüsrân hakkında âyet ve hadislerdeki bilgilere dayanarak İslâm âlimlerinin çeşitli yorumlarına yer verilmiştir. Sonuç kısmında kurtuluşa ermenin tek yolu olarak İslâm vurgulanmıştır (DİA, Mustafa Sinanoğlu, 19.Cilt, s. 35).

### **3.44. HİCAB**

Ahiret hayatında Allah'ı görmeye engel olan perde manasında kullanılan hicabın, Kur'ân da yedi ayette geçtiği belirtilmektedir. Kelâm literatüründe hicab konusunun daha çok ru'yetullah tartışmaları etrafında ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Nitekim bu konuyla alakalı ekollerin yorumlarına yer verilmiş olup, gelen hadis rivayetleriyle hicab konusunda ki görüşlerine destekleme yapılmıştır. Hicab meselesinin Allah'ı görmek isteyene ait bir özellik olup, kâfirlerde kalbin mühürlendiği, müminlerde ise manevi bir körlük oluşturduğu vurgulanmıştır (DİA, Süleyman Uludağ, 17. Cilt, s. 429).

### **3.45. İBADET**

Sözlük ve terim anlamları açıklanıp, İslam'dan önceki dinlerde var olan ibadetlerden, usul ve şekillerinden bahsedilmiştir. İslami literatürde ibadet genel ve özel olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Genel anlamda ibadet, “insanın Allah'a

sevgi saygı ve bağlılığını göstermek için yaptığı iradi davranışlar” olarak tanımlanırken özel anlamda, mükellefin Allah’a karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, “Allah ve Resulû tarafından yapılması istenen belirli davranış şekilleri” olarak tanımlanmıştır. İbadetle ilgili Hz. Peygamberden gelen hadis rivayetleri verilip ibadetin özünden, şekillerinden ve Kur’an’daki sıralanışından detaylıca bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra âlimlerin, ibadet konusunu zorunlu ve iradeye bağlı olmak üzere iki şekilde tasnif ettikleri de ifade edilmiştir (DİA, Ferhat Koca, 19.Cilt, s.248 ).

### **3.46. İFRİT**

İfrit kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler ortaya atılmakla beraber “cinlerin reisi yahut en güçlüsü ve zararlı olanı” olarak bilinmektedir. Cin ve şeytanlar için kullanılan bu tabirin, aşırı giden insanlar için de kullanıldığı ifade edilmiştir. Hz. Süleyman’ın kıssası anlatılarak hâdislerle konu daha açıklayıcı hale getirilmiştir. İfritin mahiyeti konusunda ihtilafli görüşlerin olmadığı vurgulanmıştır. İfritin özelliklerinin ise diğer cinlerin özellikleri gibi olduğu İslam kaynaklarında geçmektedir (DİA, Ali Erbaş, 21.Cilt, s. 516).

### **3.47. İĞVÂ**

Kelimenin menşei hakkında bilgi verilip sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Kur’an’da yirmi iki yerde geçmiş olup, bir ayette “yolunu şaşırıp saptırmak, helak etmek” anlamında Allah’a izafe edilirken, pek çok ayette şeytana ve putlara nispet edildiği belirtilmiştir. Şeytanın insanları şaşırıp doğru yoldan saptırması konusunda Kur’an’dan ayetlerle açıklamalar yapılmış olup, bu iğvâlardan Allah’a sığınma yöntemleri de anlatılmıştır (DİA, Ramazan Biçer, 21.Cilt, s.525).

### **3.48. İHBÂT**

Bazı davranışların iyi emelleri yok etmesi manasında kullanılan ihbat, imandan yoksun kimselerin yaptıkları ameller, Allah rızası taşımayan uhrevi ameller ve kötü amellerin iyi amellerin düşürmesi şeklinde üç ayrı grupta incelenmiştir. İyilikleri, boşa çıkaracak ameller tek tek verilip ayet ve hadislerle açıklanmıştır.

Bunun yanı sıra kelâm âlimlerinin ihbât ile ilgili görüşleri de dört noktada toplanıp açıklanmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 21.Cilt, s.529).

### **3.49. İKÂB**

Kâfirlere ve ilahi emirlere uymayan kimselere verilen ceza anlamında kullanılan bir terimdir. Kur'ân'da ikâbla alakalı âyetler göz önüne alınarak, mahiyeti ve kimleri kapsadığı hususunda bilgiler aktarılmıştır. İkâbla ilgili âyetlerde kimlerin azaba uğrayacağı da ifade edilmiştir (DİA, İlyas Üzüm, 22. Cilt, s.13).

### **3.50. İLLİYYİN**

Kur'an-ı Kerim'de Mutaffifin süresinde geçmiş olup, "iyilerin kitabının bulunduğu yer" manasında kullanılan illiyyîn konusunda farklı görüşlerin olduğu belirtilip bu görüşlerin neler olduğu açıklanmıştır. Nitekim hadislerde de Kur'ân'daki anlama benzer manalar geçmekle beraber sahabe ve tabiinde bazı kimselere izafe edilen haberlerde illiyyinin, müminlerin ruhlarının olduğu yedinci kat olarak da yorumlandığı ifade edilmiştir (DİA, İlyas Üzüm, 22. Cilt, s. 123).

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### DİĞER KONULARLA İLGİLİ MADDELER

#### 4.1. ÂBÂ

Kelimenin menşei verilmiş olup sözlük ve terim anlamları ifade edilmiştir. Kur'an'da altmış üç defa geçtiği belirtilen âbâ, “babalar silsilesi” manasında kullanılmış olup, İslâm'a getirdiği mesaj hususuna değinilmiştir. Asr-ı Saadette ve daha önceki asırlarda peygamberlerin tebliğlerine karşı çıkan müşriklerin yahut inkârcıların öne sürdükleri atalar kültürünü ifade ettiği belirtilmiştir (DİA, Günay Tümer, 1. Cilt, s.5).

#### 4.2. AHBÂRİYYE

Dini konularda nakil ve rivâyetlere bağlananları ifade etmek için kullanan bu terim, İmâmiyye Şîası içinde, dini hükümlerin tek kaynağı olarak sadece kendi imamlarının rivayetlerini esas kabul eden kişileri kapsadığı bildirilmiştir. Şîa içinde mevcut birbirine zıt iki anlayışı ifade eden tabirler olarak ahbârîyye ve usûliyye kavramlarının kullanıldığı ifade edilmiştir. (DİA, Metin Yurdağör, 1.Cilt, s.490).

#### 4.3. AHLÂK

Hulk kelimesinin çoğulu olan ahlâk, “seciye,tabiat,huy” anlamlarına gelmektedir. İslâm ahlâkı ilk yüzyılda dini ilke ve kurallara göre yaşanmıştır. Daha sonra çok az da olsa yeni ahlâk anlayışları doğmuştur. Maturidi, Eş'ari,Mu'tezile gibi mezheplerin İslâm ahlâkı ile ilgili görüşleri açıklanmış ve İslâm ahlâk literatürü ile ilgili Türkçe birkaç biyografik çalışmanın yapıldığı da belirtilmiştir (DİA, Mehmet Aydın, 2.Cilt, s.3).

#### 4.4. AKÂİDÜ's-SENÛSÎ

Eş'âri âlimlerinden Ebu Abdullah Muhammed bin Yusuf es-Senûsî'nin (ö.895/1490) kaleme aldığı dört eserinin ortak adı olup eserin içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Kuzey Afrika'da yaşadığı dönemin en büyük Eş'ari âlimlerindedir. Bu dört büyük eseri Akîdetü ehli't-tevhid es-sugrâ, Akîdetü's-

Senüsî el-vusta, el-Mukaddime fi't-tevhid ve Akîdetu ehli-t-tevhid'dir (D'IA, Yusuf Şevki Yavuz,2.Cilt, s. 219).

#### **4.5. ÂKİBET**

“İyi veya kötü sonuç, ceza veya mükâfat” anlamlarına gelen âkıbetin Kur'ân'da otuz iki yerde geçtiği belirtilmiştir. Âkıbetin, Kur'ân'da kişilerin ve toplumların karşılaştıkları sonuçlardan ders almayı teşvik amacıyla kullanıldığı vurgulanmıştır (D'IA, Ahmet Saim Kılavuz,2.Cilt, s.283).

#### **4.6. AKIL**

Akıl maddesi, felsefe, tasavvuf ve kelam açısından ele alınmıştır. Mezhepler tarafından aklın işlevi, tanımı ve amacı anlatılıp, birçok âlimin bu konuda ki görüşlerine yer verilmiştir. Akıl maddesi, felsefe, tasavvuf ve kelâm açısından ele alınmıştır. Farklı ilimlerde aklın mahiyetinin açıklanması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Kelâm ilminde akıl; tarifi, mahiyeti ve nakil ile ilişkisi açısından incelenmiştir. Bununla beraber akli kesin bili kaynağı sayan Mu'tezile gibi mezheplerin görüşleri ele alınmıştır. Ehl-i sünnet kelamcılarının akıl konusunda ileri sürdükleri düşünceleri tek tek imamlarının isimleriyle birlikte açıklanmıştır. Aklın taksimi konusunda ise ittifak edildiği belirtilmiştir (D'IA, Yusuf Şevki Yavuz, 2. Cilt, s.242).

#### **4.7. AMEL**

Emir, tavsiye ve yasaklarla belirlenmiş tutum ve davranışlarımız olarak tabir edilen amel kelimesinin hadislerde ve Kur'ân'da geçen ayetlerdeki anlamlarına değinilmiştir. Amel-i salih, zahirî ve batîni ameller açıklanıp bunlara karşılık verilecek mükâfat ve cezalardan Kur'ân'dan ve sünnetlerden örnekler getirilmiştir. Amelin niyetle münasebeti de detaylı bir şekilde açıklanmıştır (D'IA, Süleyman Uludağ, 3. Cilt, s.13).

#### **4.8. ARAZ**

“Varlığı devamlı ve zorunlu olmayan” anlamına gelen araz, Kur’ân ve hadislerde dünya malı olarak zikredilmektedir. Bu terim; felsefe, mantık ve kelim ilminde üstünde durulan önemli terimlerindedir. Mezhep imamlarının araz hakkında ki görüşleri tek tek verilmiş ve genel olarak cevherde bulunan gelip geçici olan şey tanımı benimsenmiştir. Yine mezhepler tarafından arazların tasnif istidlali, arazların cevherlerle ilişkisi, arazların devamlılığı hakkındaki görüşleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 3.Cilt, s.337).

#### **4.9. ASLAH**

Mu'tezile'nin temel görüşleri arasında yer alan ve faydalı olmak manasına gelen ‘salah’ kelimesinin çoğuludur. Mu'tezile'ye göre aslah düşüncesinin gereğinin neler olduğu, bir fiilin aslah sayılabilmesi için hangi şartlara bağlı olduğu gibi açıklamalar yapılmıştır. Ehl-i sünnette ise aslah kelimesi yerine sünnetullah veya adetullah lafızları kullanıldığı ve bu çerçevede mu'tezileyi belli hususlarda tenkit ettiği belirtilmiştir (DİA, Avni İlhan, 3.Cilt, s.495).

#### **4.10. ASLİ GÜNAH**

Hristiyanlıkta Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın “yasak meyveden” yemelerinden doğan ve nesilden nesile geçtiğine inanılan suç olarak tabir edilmiştir. İslam'ın bu konudaki düşüncesi ise, Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşması konusunda verdiği sözü unutması olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'da bu konuda bahsedilen ayetlerden çıkan sonuca göre Hz. Âdem'in bunu kasıtlı bir şekilde yapmadığı, unutkanlık sonucu bu fiili gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (DİA, Günay Tümer, 3.Cilt, s.496).

#### **4.11. ATEBÂT**

‘Eşik’ manasına gelen atebe'nin çoğulu olup şiilerce kutsal sayılan, Irak'ta yer alan bazı ziyaret yerlerine verilen isimdir. Atebât-ı mukaddese ve Atebât-ı Aliyye diye de zikredilen bu yerler; Necef, Kerbelâ, Kâzimiyye ve Semerrâ da bulunur (DİA, Avni İlhan, 4.Cilt, s.49).

#### **4.12. A'YÂNÜ'Ş-ŞÎA**

Şia âlimlerinden Muhsin el-Emin'in (ö.952) İsnâşeriyye fırkasının imam, âlim ve önde gelenlerine ait biyografik eseridir (DİA, Mustafa Öz, 4.Cilt, s.200).

#### **4.13. BAHRÜ'L KELAM**

Ebü'l-Müin en- Nesefi'nin (ö.b509/1114) akaide yönelik eseridir. Eserde, sünni ve mu'tezili görüşlere yer verilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 4.Cilt, s.516).

#### **4.14. BÂTIL**

“Gerçek dışı” manasına gelen bâtil, şeriatın yasakladığı her şey, gerçekliği bulunmayan her şey, her türlü faydasız iş ve hükümler olarak tarif edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de otuz altı yerde geçtiği de belirtilmiştir (DİA, Fahrettin Olguner, 5.Cilt, s.147)

#### **4.15. BÂTİNİYYE**

Kelimenin menşei açıklanıp, bu ilim, aşırı fırkalar tarafından ileri sürülen, nasların zahiri manalarını reddeden, gerçek manalarının ise sadece yaratıcı tarafından bilinebileceğini kabul eden bir topluluk adı olarak ifade edilmiştir. Doğuşu ve gelişmesi hakkında bilgiler verilip Bâtiniyye'ye nispet edilen görüşler de sırayla anlatılmıştır (DİA, Avni İlhan, 5.Cilt, s.190).

#### **4.16. BEDÂ**

Şia fırkalarının düşüncelerinde büyük bir öneme sahip olan beda; Allah'ın belli bir şekilde gerçekleşeceğini haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir biçimde vuku bulması olarak açıklanmıştır. Bu düşünceyi kabul edenlere ise bedaiyye denilmiştir (DİA, Avni İlhan, 5.Cilt, s.290).

#### **4.17. BİD'AT**

Hz. Peygamber döneminde olmayan bid'at,“hasene ve seyyie olarak dine sonradan giren her şey” olarak tarif edilmiştir. Hadislerden yola çıkarak bid'at hakkında iki farklı görüşün olduğu belirtilmiştir. Bazı gruplara göre, bid'atın her



türlüsünün yasak edildiği, bazı gruplara göre ise iyi bid'at'ın kabul edilebileceği gibi görüşler hadislerden örnekler verilerek açıklanmıştır. Bid'atların çoğalma sebebi, sosyal ve kültürel açıdan açıklanıp bu konuda yazılan eserlerden bahsedilmiştir (DİA, Rahmi Yaran, 6.Cilt, s.129).

#### **4.18. BURHAN**

Hakikatinde herhangi bir şüphe bulunmayan, itirazlara yer bırakmayan, nübüvvetin doğruluğu kadar kat'i olan ve kesin bilgi manasında kullanılan burhanın, kıyas ve ispat metodu olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Burhan çeşitleri hakkında detaylı bilgi verilmiş olup, kelamın yanı sıra felsefe ve mantıktaki mahiyetinden bahsedilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 6.Cilt, s.429).

#### **4.19. CAHD**

“Bir şeyi bildiği halde kabullenmeyerek inkâr etmek” manasında kullanıldığı ifade edilmiştir. İnkâr ile arasında ki farka değinilip, inkârın bilgisizlikten, cahdın ise bilerek kabul etmemekten oluştuğu açıklanmıştır. Kur'an'da on iki yerde geçtiği ve cahdın zulüm, inat, gurur ve kibir gibi nedenlerden ibaret olduğu zikredilmiştir (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 7.Cilt, s. 15).

#### **4.20. CEBRİYYE**

Cebriyye, “insanlara ait fiillerin meydana gelmesinde mükellefin seçim hürriyeti ve gücünün bulunmadığı” şeklinde tarif edilmiştir. Bu görüşü benimseyenler, Allah'ın tek fail olduğunu savunmuşlardır. Buna mukabil Kur'an'da ve hadislerde bu düşünceyi yok sayacak, kulların fiillerinin kendilerine has olduğunu bildiren naslar verilmiştir. Son olarak kelâmcıların ‘cebr’ ve ‘ihtiyar’ konusu etrafında çıkan tartışmaların doğuşu üç noktada ele alınıp değerlendirdikleri belirtilmiştir (DİA, İrfan Abdülhamid, 7.Cilt, s. 205).

#### **4.21. CEVHER**

Mantık, felsefe ve kelâm ilminin ortak terimlerinden olan cevher “kendi başına bulunan, değişmeyen öz varlık” olarak ifade edilmiştir. İslam kelâmcılarının cevheri atom başlığında kullandıkları ve bu hareketi meydana getirecek bir boşluk

bulunması gerektiğini savundukları zikredilmiştir. Detaylı bir şekilde ele alınan cevher maddesi hem felsefi hem de kelami açıdan anlatılmaya çalışılmıştır. Mu'tezile ve ehl-i sünnet ekolleri bağlamında öne sürülen görüşlere ve tenkitlere yer verilmiştir (DİA, İlhan Kutluer, 7. Cilt, s. 450).

#### **4.22. CİSİM**

Felsefenin önemli unsurlarından biri olduğu belirtilip terim ve sözlük anlamlarıyla beraber açıklanmıştır. Kelamcılar tarafından farklı anlamlarla ifade edildiği ve genel geçer en belirgin tanımın “cismin, artık bir daha bölünemeyen maddi unsurlar ile araz niteliklerden oluştuğu” kabul edilmiştir. Cismin çeşitleri açıklanmış olup, mezheplerin bu konuda yaptığı yorumları karşılaştırılmıştır. Cismin, fikir tarihinde nasıl problem oluşturduğu, yüce yaratıcının mevcudiyetini telkin etmek maksadıyla cismaniyeti andıran bazı niteliklerin ona nispet edilmesiyle beraber hangi fikir ayrılıklarını getirdiği zikredilmiştir (DİA, H.Bekir Karlığa, 8.Cilt s. 28).

#### **4.23. DALÂLET**

“Saptırma, yoldan çıkarma” manasına gelmektedir. İslâm literatüründe dalâlet nazârî ve amelî olmak üzere iki şekilde tasnif edilmiştir. Bunlar hakkında açıklamalar yapıp, dalâlette kalanlar üç grupta mütalaa edilmiştir. Bu kimseler; hak dinin varlığından haberdar olmayanlar veya haberdar olup da onu benimsemeyenler yahut İslâmiyet’i kabul ettiği halde amel etmeyenler şeklinde ifade edilmiştir.

Kelâm ilminde dalâlet daha çok kulun iradesi ve gücüyle mi yoksa Allah’ın iradesi ile mi gerçekleştiği bakımından araştırma konusu olmuştur. Bu konu da mezheplerin farklı görüşleri olduğu vurgulanıp, açıklamalarına yer verilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 8. Cilt s. 427).

#### **4.24. DA’VET**

“İslam dinini yayma, Müslümanları ilahi emirleri yaygın hale getirmeye çağırma” anlamında ifade edilen da’vetin, risâletin vazgeçilmez unsurlarından olduğu, peygamberin hakkıyla yerine getirdiği, bu görevin Müslümanlara da verildiği hadisler ışığında anlatılmıştır. Da’vet ile Hristiyanlık ve misyonerlik arasında ki

farklılıklar anlatılmış olup bu konuda mezhep imamlarının görüşleri de zikredilmiştir (DİA, Mustafa Çağrııcı, 9. Cilt, s. 16).

#### **4.25. DELİL**

Kelâm ilminde delil, herhangi bir konuda ispatlanması istenen hususa ulaştırılan vasıta olarak tarif edilmiştir. Delilin ihtiva ettiği bilginin kaynağı açısından akli delil ve nakli delilin açıklanması yapılmış ve ortaya koyduğu sonucun değeri açısından da kat'i ve zanni delilin mezheplere göre mahiyeti açıklanmıştır. İhtilafli konuların çözümlenmesi maksadıyla delilin bir vasıta aracı olarak kelimeler âlimleri tarafından görüldüğü ifade edilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 9.Cilt, s.136).

#### **4.26. DUA**

“Çağırarak, talep etmek” manalarında kullanılan dua kelimesi, aslında fiili olarak kulun acizliğini itiraf etmesidir. Dua, kulluğun esas unsuru olarak ifade edilirken, insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerinden de söz edilmiştir. Duanın şeklinin ve kabul edilmesindeki dini şuurun önemine de dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra duadaki adaba ve tesirine de işaret edilmiştir. Dua ile ilgili olarak da rivayet edilen hadisler tek tek zikredilmiştir (DİA, Selahattin Parlador, 9. Cilt, s. 528).

#### **4.27. ed-DÜRRETÜ'L-FÂHİRE**

Gazzâli'nin (ö.505/1111) ölüm, kabir hayatı ve ahiret hallerini kaleme aldığı eseridir (DİA,M.Said Özerverli, 10. Cilt, s. 31).

#### **4.28. EBKÂRÜ'L- EFKÂR**

Eş'ariyye âlimlerinden Seyfeddin el- Âmidî'nin eseri olup, sekiz bölümden oluşmaktadır. Kelâmın en şerefli ilim olduğunu ileri süren el-Âmidî, Allah'ın zati sıfatlarını konu edinmiştir (DİA, Emrullah Yüksel, 10.Cilt, s.77).

#### **4.29. EBÛ MANSÛR EL- EYYÛBÎ**

Mütekaddimun dönemi Eş'ariyye kelamcısıdır. İslâm akaidini, inkârcılara karşı şiddetli bir şekilde savunmasından ötürü 'hüccetü'd-din' unvanı verilmiştir (ö.421/1030) (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 10.Cilt, s.180).

#### **4.30. EHL-İ BEYT**

Hız. Peygamberin ailesi ve soyu anlamına gelen bu terim Kur'an'da ve hadislerde Hız. Peygamber'in ev halkı olarak ifade edilmiştir. Bu konuda farklı rivayetler olduğu için ehl-i beyt sevgi konusunda da geçmişten günümüze uzanan ve her dönemde bu meseleyi siyasi bir ideoloji haline getiren akımlar ortaya çıkmıştır. Hız. Peygamberin ehl-i beytinde kimlerin olduğu konusunda da ittifak edilememiştir. Ehl-i beyte mensup olanların vasıflarının nasıl olması gerektiği konusu da ihtilafı olmuştur. Şiiler ve ehl-i sünnet âlimlerinin görüşleri tek tek zikredilmiştir (DİA, Mustafa Öz, 10.Cilt, s.498).

#### **4.31. EHL-İ BİD'AT**

Hız. Peygamberin sünnetine ve ashabin yoluna muhalif düşen insanlara verilen addır. Bunların tam olarak ne zaman çıktığı kesin olmamakla beraber bu terimin ilk olarak Hasan Basri tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Kaynaklar ehl-i bid'atın, ortaya çıkışını genellikle, Kur'an ve sünnet hakkında gereken bilgiye sahip olmamak, uydurma ve zayıf hadisleri delil olarak göstermek, başka dinlerin tesiri altında kalmak, siyasi ve ideolojik fikirler olmak üzere birçok sebebe dayandığını göstermektedir. Ehl-i bid'atın çıkış sebepleri ve dönemi konusunda da her mezhebin farklı görüşleri sunulmuştur (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 10.Cilt, s.501).

#### **4.32. EHL-İ EHVA**

İnancını ve davranışlarını nefesine göre oluşturanlar için kullanılan bu tabir Kur'an ve hadislerde ifade edilmemiş olup, asr-ı saadetten sonra ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Âlimler genellikle bu tabiri Selef çizgisi dışında kalan Cehmiye, Mutezile gibi mezhepler için kullanmışlardır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 10.Cilt, s.505).

#### **4.33. EHL-İ HAK**

İnancı ve davranışlar konusunda Kur'an ve sünneti benimseyen, gerçeğe uygun davrananlar için kullanılan bu tabir ilk olarak mutezile âlimlerinden Nas el-Ekber tarafından kullanılmıştır. Ehl-i hak İslami literatürde genellikle 'ehl-i batıl'ın zıddı olarak görülmüştür (DİA, Salih Sabri Yavuz, 10.Cilt, s.512).

#### **4.34. EHL-İ İSBÂT**

İlahi sıfatların Allah'a izafe edilmesini kabul eden kelâmcılar için kullanılmıştır. İlk defa Ebu'l Hasan el-Eş'ari'nin 'makalatü'l islamiyyin' adlı eserinde zikredilmiştir. Bu tabir daha sonra birçok âlim tarafından da kabul edilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 10.Cilt, s.515).

#### **4.35. EHL-İ KIBLE**

Hangi mezhebe bağlı olursa olsun, Kabe'ye yönelerek, inanarak namaza duran bütün müslüman zümrelere verilen kapsayıcı bir tabir olarak zikredilmiştir. Ehl-i salât olarak da kullanılan bu tabir imanın tanımı ve önemi konusundaki ihtilaflar nedeniyle kelâm ve fukaha arasında farklı tanımların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (DİA, Metin Yurdağür, 10. Cilt, s.515).

#### **4.36. EHL-İ NAZAR**

İtikadı meselelerde akla önem veren kelâm âlimleri ile Meşşai geleneğine mensup İslam filozofları için bu tabir kullanılmıştır. İlk dönemlerde Mu'tezile tarafından sistemleştirilen ve kelâm ilminin bir metodu olarak kullanılan nazara selef âlimleri karşı çıkmışlardır. Daha sonraki dönemlerde ehl-i sünnet âlimleri tarafından da benimsenince bu karşı anlayış yerini olumlu düşüncelere bırakmıştır (DİA, Metin Yurdağür, 10.Cilt, s.519).

#### **4.37. EHL-İ SÜNNET**

Dinin temel konularından, Hz. Peygamber ve ashabının yoluna uyanlar için kullanılan bu tabir Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaa olarak da ifade edilmiştir. Mezheplerin

doğuşu anlatılmış olup, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfet dönemleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İman-küfür, kaza- kader, büyük günah gibi kafa karıştıran meselelerin çözümlenmesinde Ehl-i Sünnet'in önemi anlatılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Ehl-i Sünnete bağlı olarak teşekkül eden Maturidi ve Eş'ari ekollerinin İslam dünyasında birçok bölgelerde tezahür etmelerinden bahsedilmiştir. Diğer Mezheplerin Ehl-i Sünnete yönelttikleri eleştirilerden kayda değer olanları zikredilip, bu eleştirilere Sünnî âlimlerin görüşleri ile cevap verilmiştir (DİA, Yusuf şevki Yavuz, 10.Cilt, s.555).

#### **4.38. EHL-İ TEVHİD**

Allah'ın birliğine inanan bütün Müslümanlar bu tabirle ifade edilmiştir. İlahi sıfatlar konusunda farklı görüşleri benimseyen mezhepler kendilerinin Ehl-i Tevhid olduklarını savunmuşlardır. Mezhepler arasında ortaya atılan bu farklı görüşlerin kaynağının neler olduğu açıklanmıştır (DİA, Muhuttin Bağçeci, 10.Cilt, s.531).

#### **4.39. ELFÂZ-ı KÜFÜR**

Dini emir ve hükümleri inkâr etme özelliği taşıyan sözlerin tamamına verilen isim olarak zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerimde bu anlamda geçen "kelimetü'l-küfrün" açıklaması yapılmıştır. Peygambere söylenen ve kişiyi dinden çıkararak sözlere de yer verilmiştir. Âlimlerin elfâz-ı küfrün, küfür ve inkâr sonucunu ortaya çıkarması için gerekli gördükleri şartlar anlatılmış ve elfâz-ı küfür hakkında ittifakların mevcudiyetinden de bahsedilmiştir. İslam akaidinde farklı görüşler nedeniyle tekfir etme olayları zikredilmiş ve bunun ilk olarak Hariciler tarafından yapıldığu da anlatılmıştır. Bu konuda kaleme alınan eserler hakkında da bilgiler verilmiştir (DİA, Ahmet Saim Kılavuz, 11.Cilt, s.26).

#### **4.40. ESÂTİR**

Kelimenin sözcük ve terim anlamları verilmiş olup, Kur'an'da zikredilen ayetlerde müfessirlerin yorumlamalarına yer verilmiştir. Genel olarak müfessirlerin ittifak ettikleri ve esâtirü'l-evvelin tanımlaması şeklinde ele aldıkları, genel geçer yorumun geçmiş milletlere ait rivayetlerin kahramanlık destanları olarak kabul

ettikleri açıklanmış olsa da esasen daha çok putperest toplumların tanrıları ile alakalı efsaneleri ifade ettiğinden bahsedilmiştir (DİA, Şerafettin Gölcük, 11.Cilt, s.359).

#### **4.41. EŞ'ARÎ, Ebü'l-HASAN**

Asıl adı Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salim el- Eş'arî el-Basri olan el-Eş'arî (ö.324/935-36), Eş'ariyye mezhebinin kurucusudur. Doğduğu yer, ders aldığı hocalar, yaşadığı hayat şartları fikirleri ve görüşleri anlatılmıştır. Kelam ilminde, bilgi, ilahiyat, nübüvvet ve ahiret, iman-günah ve imamet konusundaki düşünce ve görüşleri de ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu alanda yazdığı eserlerin isimleri zikredilmiş ve içeriklerinden bahsedilmiştir (DİA, İrfan Abdülhamid Fettah, 11.Cilt, s.444).

#### **4.42. EŞ'ARİYYE**

Ebü'l Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ariyi imam olarak kabul eden gruplar tarafından kurulan bu mezhep ehl-i sünnet çerçevesinde nassları ve akli delil sayarak kurulmuştur. Dönemin sapık görüşlerine tepki olarak ortaya çıkan mezhebin duruşu, çizgisi daha sonra ki âlimler tarafından devam ettirilmiş olup, bu âlimlerin isimleri tek tek zikredilmiştir. Bu ekolün görüşleri detaylı bir şekilde anlatılmış, metodu hakkında bilgiler verilmiştir. Nitekim Eş'ariyye ekolünü tenkit eden mezhepler zikredilmekle beraber, bu mezhebin Maturidiyye ekolüyle yakınlığına da değinilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 11.Cilt, s. 447).

#### **4.43. EZÂRİKA**

Haricilerin ilk büyük fırkası olan Ezarika'nın kalabalık bir gruba sahip olmasına rağmen varlığını uzun sürdürememesinin nedenleri anlatılmıştır. Bu fırkanın başlıca görüşleri verilmiş ve bu görüşlerin İslam dünyası için büyük fitne teşkil ettiği vurgulanmıştır (DİA, Mustafa Öz, 12.Cilt, s.45).

#### **4.44. FÂCİR**

Fâcir terimin sözlük ve terim manaları verilmiş olup Kur'ân ve hadislerde geçen anlamları da zikredilmiştir. Kur'ân da daha çok 'kâfir' manasında kullanılırken, hadislerde 'günahkâr mümin' olarak geçmektedir.

Kelâm ilminde, fâcirin durumu hakkında mezhepler tarafından farklı fikirler yürütülmüştür. Fakat ehl-i sünnet âlimleri kâfir, münafık ve büyük günah işleyen mümini de kapsayan bir mana verdiklerinden dolayı bu konu hakkında hüküm vermekten kaçındıklarını vurgulamıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için kebire maddesine bakılması gerekmektedir (DİA, Osman Karadeniz, 12. Cilt, s. 71).

#### **4.45. FAYSALÜ't-TEFRİKA**

Gazali'nin (ö.505/1111) imanla küfür arasındaki sınırın ne olabileceği konusunda kaleme aldığı eseridir. Kitabın içeriği ve konusu hakkında fasıllar şeklinde bilgilendirmeler yapılmıştır (DİA, Emrullah Yüksel, 12.Cilt, s.267).

#### **4.46. FÂSIK**

Kur'ân-ı Kerim'de fâsik ile ilgili geçen ayetler verilmiş olup, fâsıkın hangi manalarda kullanıldığı belirtilmiştir. Hâdislerde geçen manaları hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.

Kelâm ilminde fâsik terimine ilişkin tartışmaların ne zaman ortaya çıktığı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca Müslümanlar arasında ihtilafa konu teşkil eden ilk meselelerden olduğu detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Allah'ın emirlerine itaat etmekten ayrılıp, asi olan mümin yahut kâfir anlamları verilen fâsik kelimesi hakkında mezhepler arasında farklı görüş ve hükümler ortaya atılmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 12. Cilt, s. 202).

#### **4.47. FELÂH**

Felâh kelimesine, dünya ve ahiret hayatında kurtuluşa, mutluluğa ermek gibi manalar verilmiş olup, naslarda geçen âyetlerde menşei hakkında bilgiler verilmiştir. Konu kısa bir şekilde ele alınmıştır. Başlıca bilinmesi gereken bilgilere değinilmiştir (DİA, Adil Bebek, 12. Cilt, s. 300).

#### **4.48. FESAD**

Belli bir düzen ve dengenin bozulmasını ifade eden fesad kelimesinin Kur'ân'da geçtiği yerlerin menşei verilip manaları açıklanmıştır. Fahrettin er-Râzi,



Zamahşerî gibi büyük müfessirlerin fesağ çıkarmayla alakalı tespitleri anlatılmıştır. Ayrıca kainâta bulunan düzen, Allah'ın tek olduğunu gösteren delillerden biri olarak sayılmıştır. Bununla beraber insan-tabiat ilişkisindeki dengeden de bahsedilmiştir. Sonuç kısmında ise dengelerin bozulması halinde ortaya çıkabilecek felâketlere değinilmiştir (DİA, İlhan Kutluer, 12. Cilt s. 421).

#### **4.49. FEVZ**

Kelimenin menşei açıklanmış, sözcük ve terim anlamları verilmiştir. Naslarda geçen anlamları ile beraber ifade edilen fevz, kurtuluş ve başarının Allah'a ve Resûlune itaat etme şartına bağı olduğu ifade edilmiş ve fevz sahibi kişilerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğı açıklanmıştır. Konunun kısa bir şekilde ele alınmasından ötürü ayrıca amel maddesine bakılmasında fayda vardır (DİA, Adil Bebek, 12. Cilt, s. 506).

#### **4.50. FITRAT**

Yaratılışın temel yapısını, karakterini ve dış etkenlerden etkilenmemiş doğal halini ifade eden fitrat kelimesinin Kur'ân'da hem fiil hem de isim olarak geçtiğı yerler verilmiş ve maddeyle alakalı rivayet edilen hadislerin önemli fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir. Bu görüş ayrılıkları, görüş sahipleri ile birlikte tek tek zikredilmiştir. Fıtrat maddesine bağı olarak, ergenlik çağına erişmeyen çocukların ahiretteki durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Yine fitratı bozan davranışların neler olduğu konusuna da değinilmiştir. Bu konuyla alakalı birçok farklı görüş belirtilmiş ve açıklamaları yapılmıştır (DİA, Hayati Hökelekli, 13. Cilt s. 47).

#### **4.51. FİİL**

Kelimenin menşei verilmiş olup, sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde geçtiğı belirtilip bu fiil kalıplarının kimlere ve neye nispet edildiğı, hadislerde ise hangi manalarda kullanıldığı açıklanmıştır.

Kelâm ilminde itikadi bir mesele olarak ortaya çıkan fiil, "e'falü'l-ıbad" ve "a'malü'l-ıbad" başlıkları altında incelenmiştir. Fiiller işlenirken icbar altında olup olmadığı meselesinin Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Sıffın Savaşına dayandığı,

fiilin kaderle ilişkisinin insan zihnini meşgul etmesiyle, mezheplerin önemli itikadi meseleler arasında zikrettikleri fiil-fail konusu da bütün mezheplerde ayrı ayrı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu konu hakkında yazılan monografilerden de bahsedilmiştir (DİA, Sait Yazıcıoğlu, 13. Cilt, s. 59).

#### **4.52. el-FIKHÜ'İ-EKBER**

İmam-ı Azam Ebû Hanife'ye (ö. 150/767) nispet edilen dinin aslı hükümlerini içeren akaid türü eserlerinin adıdır. Kitabın içeriği hakkında bölümler halinde bilgiler verilmiştir (DİA, Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, 12.Cilt, s.544).

#### **4.53. FIRKA**

Fırka kelimesi “ayırarak, bölmek; açıklayıp hükme bağlamak” manalarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de farklı anlamlarda geçtiği belirtilmiş ve terimin menşei hakkında açıklamalar yapılmıştır. Fırka kelimesinin tarihi sürecinden de bahsedilmiştir (DİA, Bekir Topaloğlu, 13.Cilt, s.35).

#### **4.54. GÂİYYET**

Kâinata tesadüften bahsedilemeyeceği, her şeyin kozmik düzeni gerçekleştirmeye yönelik bir amaca sahip olduğu savunan doktrin olarak ifade edilmiştir. Naslarda açık açık belirtilen yaratılışın bir gaiyyete dayandığını gösteren ayetler zikredilmiştir. Bununla alakalı filozofların çalışmalarına da yer verilmiştir. Kelâm âlimlerinin üzerinde çalıştığı, kâinatın uyum ve düzeni hakkında öne sürdükleri teolojik delillerden de bahsedilmiştir. (DİA, İlhan Kutluer, 13.Cilt, s. 292).

#### **4.55. GÂLİYYE**

Kelimenin menşei verilmiş olup, sözlük ve terim anlamları ifade edilmiştir. Kelâm âlimleri Gâliyyeyi; imamları beşeriyet çizgisinden çıkarıp nübüvvet derecesine çıkaran veya ulûhiyet iddiasında bulunan gruplar için kullanmışlardır. Genellikle Gâliyyeyi Şia'ya bağlılık gösteren gruplara izafe etmişlerdir. Gâli fırkalarının aşırı fikirleri belli başlıklar altında sıralanarak açıklanmış ve Gâliyyetin kolları hakkında bilgiler verilmiştir (DİA, Mustafa Öz, 13.Cilt, s. 333).

#### **4.56. GAYBET**

Gayb kökünden türeyen gaybet, İsnâaşeriye Şia'sında onikinci imam Muhammed el-Mehdi'nin ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlenmesi şeklinde tarif edilmiş olup, bu düşüncenin firkalar arasında sadece İsnâaşeriyye'de olduğu belirtilmiştir. Gaybetin başlangıç süreci hakkında bilgiler verilir gaybet telakkisi üzerine yapılan eleştiriler de ele alınmıştır (DİA, Avni İlhan, 13.Cilt, s. 410).

#### **4.57. GÜNAH**

İlahi emir ve yasaklara aykırı eylem ve davranışları ifade eden günah kavramı din, ahlak ve vicdan açısından sorumluluk getiren bir olgu olarak görülmüştür. İlahi dinlere mensup olsun veya mensup olmasın tüm milletler de bu olgunun görüldüğü inançlar ele alınmıştır. Ve yine tüm milletlerde günahların hafif ve ağır olması şeklinde tasniflendirilme yapılmıştır. Bu sınıflandırmanın sonucunda ise ceza kavramları açıklanmıştır.

İslamiyet'te günah olgusu ayrı bir başlık altında incelenmiş olup, günahın tanımı yapılmış ve günahla alâkalı ayet ve hadisler verilmiştir. Bununla birlikte günaha sevk eden faktörler incelenmiş, günahlara karşılık verilen cezalar dünyevî ve uhrevî şekilde sınıflandırılmıştır. Günahın silinmesi ve mağfiret konusunda da bilgiler verilir peygamberlerden örnekler verilmiştir. Sonuç kısmında ise günahla alâkalı kaleme alınan eserler zikredilmiştir (DİA, Ömer Faruk Harman-Adil Bebek, 14.Cilt, s.279).

#### **4.58. HABER**

Meydana gelen bir olayın duyularla algılanıp söz ile bildirilmesi şeklinde ifade edilen haber, İslam literatüründe bilginin kaynağı olarak görülmüştür. Nitekim realite ile uyum içinde olmayan haber-i kâzîb bilginin kaynağı olarak görülmeyip, bunlar için gerekli şartlar olduğu belirtilmiştir. Mezhep âlimlerinin haber hakkında yaptıkları tanımlamalara, kesin bilgi kabul edilebilmesi için kabul ettikleri şartlara, haber konusunda ittifak ve ihtilafli görüşlere de detaylı bir şekilde yer verilmiş olup doğru haberi iki kısımda incelemiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 14. Cilt, s. 346).

#### **4.59. HABER-İ VÂHİD**

Kelâm ilminde daha çok Hz. Peygambere atfedilen haber-i vahidin tek başına kesin bir delil kabul edilip edilmeyeceği hususu olmuştur. Hariciler haber-i vahidi reddederken öne sürdükleri delilleri iki noktada toplanmış olup, Şia'nın ve Mutezile'nin ise birbirine yakın görüşleri kabul ettikleri belirtilmiştir. Ehl-i sünnet âlimleri ise haber-i vâhidi, ameli konularda kesin delil kabul ederken akaid konularında aynı derece değerlendirmemişlerdir. Selefiye'nin birçoğu ise haber-i vâhidi akaidde de kesin delil olabileceğini ileri sürmüşlerdir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 14.Cilt, s.352).

#### **4.60. HALÂ**

Kelimenin sözlük ve terim anlamı verilmiş olup, “âlemin içinde yahut ötesinde var olduğu düşünülen boşluk” diye tanımlanmıştır. Boşlukların külli- cüz'i her cisimde var olduğu hususunu mezhepler reddederken, bazıları kabul görmüşlerdir. Boşluğun kabulü, doğrudan doğruya cismin makro planda ebediyen kaplamayacağı, mikro planda ise ebede kadar parçalanamayacağı teziyle ilişkili olduğu ifade edilmiştir (DİA, İlhan Kutluer, 15.Cilt, s.221).

#### **4.61. HAREKET**

Cismin bir mekândan diğer bir mekâna geçişini ve tabiattaki çeşitli değişimlerin olduğunu gösteren, cevher ve arazlardan oluşan hareket kelâm ilminin ortaya çıkmasıyla beraber âlimlerin üzerinde durdukları önemli konular arasında olmuştur. Hareketin sürekli olmadığı, mevcudiyetin ve keyfiyetinin nasıl olduğu konuları İslam âlimleri tarafından açıklanmış olup maddenin ve bütünüyle evrenin yaratılmışlığını ispatlama amacıyla hizmet eden bir olay olarak gördükleri hareketin hadis olduğu hususunda ise ittifak ettikleri belirtilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 16.Cilt s.120).

#### **4.62. HAŞVİYYE**

Dini konularda akıl yürütmeyi reddedip, nasların zahirine bağlı kalmak üzere teşbih ve teccime kadar varan telakkileri kabul edenler için kullanıldığı belirtilen haşviyye kavramını ilk olarak Hasan Basri'nin kullandığı ifade edilmiştir. Selefiyye

ve Şia'nın bazı fırkalarının yaptığı haşviyye hakkındaki görüşlere ve tanımlamalara da detaylı şekilde yer verilmiştir (DİA, Metin Yurdagür, 16.Cilt, s.426).

#### **4.63. HAVAS İLMİ**

“Canlı ve cansız varlıkların mizaç, tabiat ve özelliklerden bahseden ilim” olarak tanımlanan havas ilmi, âlemdeki bütün varlıkların kendine has özellik taşıdıklarını ortaya koyan ilim olarak ifade edilmiştir. Havas ilmiyle ilgilenenlerin varlıkların hassaslarını ortaya koyduğu, hassasları gizli olanların ise bu gizlilikleri keşfederek ortaya çıkardıkları anlatılmış olup, Katib Çelebi tarafından havas ilmine konu olan varlıklar sınıflandırılmıştır (DİA, İlyas Çelebi, 16.Cilt, s.517).

#### **4.64. HAVÂTİR**

Kelimenin menşei verilip “insanın iradesi dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen duygu ve düşünceler” manasında kullanıldığı, Kur'an'da böyle bir kavramın geçmediği hadislerde havâtırın mevcudiyetine temas edildiği belirtilmiştir. Mutezile âlimlerinin havâtırın özellikleri konusunda benimsedikleri görüşler verilmiş, tüm kelim âlimlerinin havâtır tanımlamaları zikredilmiştir. Genel görüş olarak ise havâtırın bilgi kaynağı olmadığı yalnızca imtihana tabi tutulmak suretiyle melek veya şeytan tarafından gelen duygu ve düşünceden ibaret olduğuna temas edilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 16.Cilt, s.523).

#### **4.65. HAYAL**

Tahayyül, zan, teşebbüh kelimeleriyle yakın anlamda kullanılan “bir şeyin gerçeği zannedilen veya gerçeğine benzeyen” manasında ifade edilen, hayali duyuların bir uzantısı olarak gücü nispetinde ele alınması İslam literatüründe üç grupta incelenebilecek olan farklı fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olduğu belirtilmiştir (DİA, Ali Durusoy, 17.Cilt, s. 1).

#### **4.66. HEYÛLÂ**

Kelam ilminde âlemin yaratılışına ilişkin tartışmalara konu olduğu bildirilerek kelâm kaynaklarında heyûlânın tanımı, türleri ve tenkidine dair açıklamalar yapılmıştır. Maturidi ve Eş'ariyye âlimlerinin eserlerinde heyûlâ

hakkında kapsamlı ve sistemli bilgilerin yer aldığı belirtilmiştir. Nitekim kâinatın yaratılışıyla ilgili ayetlerden de bahsedilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 17. Cilt, s. 294).

#### **4.67. HURAFE**

Kur'an'da geçmemekle beraber onunla anlam benzerliği bulunan kelimelerin geçtiği, “uydurulmuş söz” manasına geldiği ifade edilmiştir. Hurafe kelimesinin sadece bir hadiste geçtiği belirlenip, rivayet edilen hadis verilmiştir. Hurafenin kaynağı ve ortaya çıkış sebepleri tespit edilip hurafeleri bertaraf etme yollarından bahsedilmiştir. Belli başlı hurafeler; ulûhiyyetle ilgili hurafeler, gayb bilgisi, uğur ve uğursuzluk, ölümlerden medet ummak gibi belli başlıklar altında incelenmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 18.Cilt, s. 382).

#### **4.68. HÜCCET**

Bir hükmün doğruluğunu ispatlamak gayesiyle ileri sürülen delil olarak ifade edilip Kur'an'da geçen hüccetle alakalı ayetlere yer verilmiştir. Kelâm kaynaklarında hüccetin tanımı ve önemi hakkında değişik görüşlerin olduğu ileri sürülmüş görüşler tek tek verilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 18. Cilt, s.397).

#### **4.69. HÜKÜM**

“İki nesne, önerme yahut düşünce arasında olumlu veya olumsuz biçimde bağ kurmak” anlamında kullanılıp kelâm ilminde dini hükümler ve akli hükümler olarak iki kısımda incelenmiştir. Dini hükümlerin ameli ve ahlaki olanları itikadi açıdan değerlendirilirken akli hükümler kendi içerisinde vacip, mümkün ve mümteni' olmak üzere üç noktada açıklanmıştır. Vacip hükümlere bakıldığında adaletli bir biçimde kesinlikle farz olup yerine getirilmesi gereken hükümlerdir. Mümkün hükümlere bakıldığı zaman bu hükmün yerine getirilmesi gerekiyorsa yapılmalıdır. Mümteni' olan hükümler ise kesin ve kat'i bir şekilde yasaklanan bir hükme rıza gösterilmesidir (DİA, İlyas Üzüm, 18. Cilt, s. 466).

#### 4.70. HÜSÜN ve KUBUH

Birbirine zıt manalar ifade eden hüsün “güzelliği ifade ederken; kubuh, çirkinlik” manasında kullanılmıştır. Kelâm literâtüründe hüsün ve kubûh iyilikle kötülüğün mahiyeti ve sınırı bakımından tartışmalara konu olduğu bildirilmiştir. Tartışmaların başında, iyilik ve kötülüğün ilâhî sıfat ve fillerle ilişkisi, evrende kubûhun mevcudiyeti gibi meselelerin geldiği zikredilip hüsün ve kubûhun akılla bilinip bilinmeyeceği hususundaki ileri sürülen farklı görüşlerin mevcudiyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Mezheplerin bu konudaki tanım ve görüşlerine de yer verilip kaleme aldıkları eserlere dikkat çekilmiştir (DİA, İlyas Çelebi, 19.Cilt, s. 59).

#### 4.71. HIZLÂN

Cenab-ı hakkın itaatsiz kullarından yardımını kesmesi olarak ifade edilen hızlânın Kur’ân da üç yerde geçtiği belirtilmiştir. Bu ayetler tek tek verilip manası açıklanmıştır. Kulların işleri ve Allah-insan ilişkisi meselelerinde hızlân, farklı kelâm ekollerine ait âlimlere erken dönemlerden beri farklı şekillerde açıklandığı belirtilmiş ve bunları altı noktada toplayıp özetlemişlerdir (DİA, İlyas Çelebi, 17. Cilt, s. 419).

#### 4.72. HİDÂYET

“Dünya ve ahiret saadetini sağlayacak yolu gösterme” şeklinde tanımlanan, Kur’ân-ı Kerim’de hûdâ kelimesiyle seksen yerde geçtiği belirtilen hidayet, büyük çoğunlukla Allah’a izafe edilmiştir.

Hidâyet kavramı kelâm ilminde erken dönemlerde kulların fiilleri meselesine bağlı bir problem olarak tartışmaya başlanılmış olup, İslâm âlimleri tarafından hidâyetin ilâhî menşe’i olduğu kabul görülmüştür. Hidâyetin mahiyeti noktasında kelâm ekolleri tarafından değişik görüşlerin ortaya atıldığı ileri sürülmüştür. Mu’tezile, Ehl-i Sünnet, Selefîyye ve Şia ekolünün hidayet konusundaki düşünce ve görüşleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 17. Cilt, s. 473).

#### 4.73. HİKMET

Kelâmcıların “hem bilgide hem davranışta mükemmellik ve kusursuzluk” şeklinde tanımlamalarından ötürü hikmeti Allah’ın ilminde ve fiillerinde olmak üzere

‘nazar-i hikmet’ ve ‘amel-i hikmet’ olarak iki şekilde ele almışlar. Her şeyi yerli yerine koyma manasındaki hikmet kavramı üzerinde duran ehli sünnet âlimleri, Allah’ın hâkim, fiillerinin hikmetli olduğunu kabul edip, ilâhi fiillerin illete dayandırılmasını reddettikleri, Mutezile alimlerinin ise İlâhi fiilleri illete dayandırıp kabul ettikleri belirtilmiştir (DİA, M.Said Özervarlı, 17. Cilt, s. 503).

#### **4.74. İBÂHİYYE**

Kanunların ve dini emirlerin bağlayıcılığını benimsemeyen, her şeyi mubah gören grupları tanımlamak için kullanılan ibahiyye kavramının tarih boyunca pek çok farklı kavramlarla nitelendirildiği zikredilmiştir. Bu fırkaların aşırı görüşleri verilmiş olup ibadetleri hakkında anlaşılacak kadar bilgiler anlatılmıştır (DİA, Hasan Onat, 19. Cilt, s. 252).

#### **4.75. İBAZİYYE**

Hârici fırkaların en mutedili olup, günümüze ulaşan tek kolu olmuştur. Abdullah b. İbaz tarafından kurulan ve adını kurucusundan olan ibaziyye, kendilerine ‘sürat, ehlül’ iman’ gibi isimler verdikleri ifade edilmiştir. Tarihi geçmişinden bahsedilmiş olup, fikir ve görüşleri ana hatlarıyla belirtilip günümüzde yaygın oldukları yerler hakkında bilgiler verilmiştir (Ethem Ruhi Fığlalı, DİA, 19.Cilt, s.256).

#### **4.76. İBRET**

“Olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti anlamaya çalışmak ve olaylardan ders çıkarıp buna göre davranmak” şeklinde tanımlanan ibret kelimesinin menşei verilmiş olup anlamları açıklanmıştır. Kur’an’ı Kerimde ibret ile alâkalı ayetler verilip gelen hadis rivayeti ile konu zenginleştirilmiştir. Mükellefin ibret alabilmesi için zihni ve kalbi yeteneklerinin kullanması gerektiğine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (DİA, Süleyman Uludağ, 21.Cilt, s. 367).

#### **4.77. İ’CÂZUL–KUR’ÂN**

Kur’ân’ın, sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği nedeniyle bir benzerinin meydana getirilmemesi özelliği manasına geldiği belirtilen i’cazü’l-



kur'ân bu konuda kaleme alınan eserlerin ortak adını teşkil etmektedir. Kur'anda bu kavram geçmemekle beraber Kur'ân'ın beşer sözü olmadığı insanların bir benzerini getirmekte aciz bırakıldığı kelâm olarak vurgulanmıştır.

Kur'ân mushaflarının çoğalmasıyla birlikte farklı kültürlerin tenkitleri karşısında başlanılan meâl ve tefsir çalışmalarından bahsedilmiş olup beraberinde getirdiği görüş farklılıkları ortaya konulmuştur. İlk olarak Mu'tezile âlimlerinin i'cazü'l-kur'ân meselesini ele aldıkları belirtilmiş daha sonra konuyla alakalı yazılan eserlere yer verilmiştir. Kur'ân'ın dil yönündeki zenginliğin âlimler tarafından değerlendirilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 21.Cilt, s.403).

#### **4.78. İDRAK**

İf'al babından türetildiği açıklanıp, “bir şeyin gerçekliğine ait şekil ve fikirlerin algılayanın zihninde canlanması” şeklinde mana verilmiş olup kişideki bu yetenek ve melekê ise müdrike kavramı ile açıklamıştır. İdrak güçlerinin neler olduğu açıklanıp idrakın meydana geliş sıralanışı açıklanmıştır (DİA, Hayati Hökekleli, 21. Cilt, s. 477).

#### **4.79. İHTİDA**

Kelimenin menşei verilmiş olup sözlük ve terim anlamları ifade edilmiştir. İnançsız iken yahut başka bir dine mensupken İslam dinine geçişi ifade eden ihtida, Kur'an-ı Kerimde 60 yerde geçmiş olup bir taraftan Allah'ın lütuf ve ihsanına bağlanırken diğer taraftan ise mükellefin iradesine bırakıldığı vurgulanmıştır. İhtidaya farklı yorum getirenler, kişinin yeni bir dine girmesi olarak değil de eski dini (fitrat dini) üzerine geldiğini savunmuşlardır. Bu görüşlerine ayet ve hadislerle örnekler getirmiş olup ihtida da tek şartın kelime-i şahadet olduğu da belirtilmiştir. Din değiştirme konusunda mezhepler arasında önemli farklılıkların olmadığı da vurgulanmıştır (DİA, Ali Köse, 21.Cilt, s.554).

#### **4.80. İHVE-İ SELÂSE**

“Üçkardeş” meselesi olarak geçen Allah'ı zorunluluk altına koyan vücub görüşünün tenkidi için zikredildiği, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ile hocası el-Cübbâi arasında geçen, Allah'ın kulu için en faydalı olanı yaratmasının O'na vacip olup

olmadığı meselesi olarak kayıtlara geçtiği belirlenmiştir. Biri mümin, biri kâfir, diğeri ise çocukken ölen üç çocuğunun durumlarının nasıl olacağını hocasına sorması üzere aldığı cevabın el-Eş'ari'yi tatmin etmemesi ve Mu'tezile'den ayrılıp kendi mezhebinin koruyuculuğunu yapması şeklinde ifade edilmiş bir husus olarak anlatılmıştır (DİA, Mehmet Bulut, 22.Cilt, S. 5).

#### **4.81. İLHÂD**

“Allah’ın varlığını ve birliğini, dinin temel inançlarını inkâr etmek, bunlar hakkında şüphe beslemek” şeklinde tanımlanmış olup buna ilave olarak, dini emirleri hafife almak, ayetleri yalanlamak gibi dinden çıkma sonucunu doğuran şeyler olarak açıklanmıştır (DİA, Mustafa Sinanoğlu, 22. Cilt, s. 96).

#### **4.82. İLİM**

Allah'a nispet edilen subûti sıfatlardan biri olan ilim, “Allah'ın bütün nesne ve olayları” bilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık 380 yerde geçip Allah'a izafe edildiği belirtilmiştir. İlmin Allah'ın zâtı ile münasebeti kapsamında mahiyeti hususunda selef âlimlerinin ve sünni kelâmcıların ileri sürdükleri görüşler verilip iki ayrı noktada incelenmiştir. Mu'tezile ve diğer mezheplerin de bu konudaki görüşleri verilip âlimlerin çoğunluğuna göre ilim sıfatının kadim olduğu zikredilmiştir (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 22. Cilt s. 108).

#### **4.83. İLLİYYET**

Her hadisenin bir nedeni olduğu ve evrende de vuku bulan şeylerin zorunlu bir sebep-sonuç esasına dayandığını anlatan illiyet kavramı kelâmcıların ve filozofların ele aldıkları önemli konulardan birini teşkil etmektedir. İslam âlimlerinin de bu konuya ilişkin görüşleri ve ileri sürdükleri delilleri verilip ayetler ışığında açıklanmıştır (DİA, Yusuf Şevki Yavuz, 22.Cilt, s.121).

#### **4.84. İMAN**

Kelime menşei hakkında bilgi verilip sözlük ve terim anlamlarının açıklaması yapılmıştır. “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik arz eden konularda peygamberi tasdik etmek ve onlara inanmak” olarak ele alınan imanın Kur'an-ı

Kerim’de sekiz yüz den fazla yerde geçtiği tespit edilmiştir. Ayet ve hadisler ışığında iman esasları, alâmetleri, amelle ilişkisi, müminin vasıfları vb. unsurlar açıklanmıştır. Kelâm literatüründe her mezhebin farklı tanımlama şekilleri arz edilip, bu husustaki görüşleri tek tek zikredilmiştir. Bütün kelâmcıların ittifak ettiği imanla amel arasındaki sıkı bir münasebetin olduğu hususuna da değinilmiştir (DİA, Mustafa Sinanoğlu, 22. Cilt, s. 216).

#### **4.85. İMÂMET**

İmâmet sözlükte “kendisine uyulan kimse” anlamına gelmektedir. Bu durumda imam “ümminin idaresini üstlenen kişi”, imâmet ise “imamın üzerine aldığı görev” olarak ifade edilmiştir.

İmâmet kavramının kelâm, fıkıh ve siyasi tarihte farklı şekillerle ele alındığı konusu üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra imamın nasıl seçildiğini anlatan hadislere yer verilmiştir. İmâmetin dini ve hukuki açıdan mahiyet ve önemi açıklanmıştır. Bu kurumun gerekli olup olmadığı, imam seçilecek kişide aranan özellikler gibi çeşitli hususların detaylı açıklamaları yapılmıştır (DİA, Mustafa Öz-Avni İlham, 22.Cilt, s. 203).

#### **4.86. İNŞALLAH**

“Allah dilerse” anlamına gelmektedir. Meşru bir iş yapılırken bu kelimenin kullanılması gerektiği İslam adabları arasında zikredilmiştir. Ayrıca Kur’an da bu hususla alakalı indirilmiş olan âyetler belirtilmiştir. Bir kimsenin eşini boşamasının, yemin etmesinin yahut mü’min olduğunu ifade etmesinin ardından inşaallah tabirini söylemesi durumunda farklı hükümlerin ortaya çıkacağı vurgulanmıştır (DİA, Durmuş Özbek, 22. Cilt, s. 342).

#### **4.87. İRŞAD**

Kelime menşe’i verilip sözlük ve terim anlamları açıklanmıştır. Kur’an’da geçmediği belirtilen irşad kavramı hidayet ile yakın anlamda kullanılmıştır. Hidayeti gerçekleştirme işi Allah’a izafe edilirken bazı hususlarda kula da nispet edildiği belirtilmiştir. İslâm dininin irşad konusunda verdikleri mahiyet vurgulanmış olup Müslümanın görevleri arasında sayılmıştır. Aynı zamanda irşad kelimesi tebliğ

kelimesiyle de yakın bir anlamda kullanılmıştır. İrşad- tebliğ ilişkisinde de aynı şekilde bütün Müslümanların zaruri görevleri arasında sayılmıştır (DİA, Bekir Topaloğlu, 22. Cilt, s. 454).



## SONUÇ

Doğru bilgi edinme ihtiyacını karşılamayı hedefleyen, aynı zamanda dinî ve sosyal bilimlerde araştırma yapmak isteyenlerin başvurabileceği ciddi, muhît, kapsamlı ve kuşatıcı bir kaynak olan TDV İslâm Ansiklopedisi'nden şahsım adına fazlasıyla istifade ettiğimi belirtmek istiyorum. Elbette en doğru kaynak temel kaynağımız olan Kur'an-ı Kerim ve Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in bize kadar ulaşan sahih hadisleridir. Bu hadislere uyum sağladığı kadar bilgiler, doğruluk ve anlam kazanır. Rabbim bizleri her konuda doğru bilgiye ulaşan ve doğru bilgi ile amel eden, razı olduğu şekilde kendisine iman edip kulluk eden kullarından eylesin...

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

## KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmâil b.el-Cerrâhî.*Keşfü'l- Hafâ ve Müzîlü'l – İlbâs Amme'sh-Tehere Mine'l Ehâdis Alâ Elsineti'n- Nâs*, 1-2, Kahire, 1351.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir b.Muhammed.*el- Fark Beyne'l – firak* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Kahire,ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi.*Muvazzah İlm-iKelâm Derstleri*, İstanbul, 1399/1342.

Cürcânî, Seyyid Şerîf.*Şerhu'l – Mevâkıf*, 1-3, İstanbul, 1321.

Eş'arî, Ebü'l – Hasan Ali b.İsmâil.*el- İbâne an Usûlî'd – Dîyâne*, Kahire, ts

Kâtip Çelebi, Mustafa b.Abdullah, Hacı Halife. *Keşfü'z – Zunûn an Esâmi'l Kütüb ve'l – Fünûn*, 1-2, İstanbul, 1941.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b.Mahmûd.*Kitâbü't Tevhîd* (Nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara, 2003.

Muhammed Fuad Abdülbâkî.*el- Mu' cemü'l- Mufehres li Elfâzî'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Kahire, 1387.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali ibnü'l –kâdî.*keşşâfü Istilâhâti'l- Fünûn*, 1-2, kalküta, 1862.

Topaloğlu, Bekir- İlyas Çelebi.*Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010.



**EK**

**Ek-1. Yazarlar ve Ele Aldıkları Maddeler**

<b>ADİL BEBEK</b>	: Felâh, Fevz, el Fıkhü'l- Ekber, Günah.
<b>AHMET SAİM KILAVUZ</b>	: Akaid, Âkîbet, Â'lâmü'n-Nübüvve, Amel Defteri, Ebed, Elfâz-ı Küfür, Ezel, Azrail, Cahd, Cahim, Cân.
<b>AHMET ÜNCAL</b>	: Beşir.
<b>A.LÜTFİ KAZANCI</b>	: Bi'set.
<b>ALİ ERBAŞ</b>	: İfrit.
<b>ALİ KÖSE</b>	: İhtîda.
<b>ALİ DURUSOY</b>	: Hayal.
<b>ÂRİF AYTEKİN</b>	: Ashabü's- Şimal, Ashabü' l- Yemin.
<b>AVNİ İLHAN</b>	: Asla, Atebât, Bâtıniyye, Beda, İmamet, Gaybet.
<b>AVNİ ÜZÜM</b>	: Gazab.
<b>BEKİR TOPALOĞLU</b>	: Adl, Ahâd, Âhir, Ahiret, Azife, Baht, Bais, Bakî, Bârî, Basîr, Batşe-i Kübra, Dâr, Esmâ-i Hüsnâ, Evvel, Fettâh, Feza, Fırka, Gafur, Gani, Habir, Hâdi, Hâfid, Hafız, Hak, Hakem, Hakim, Halik, Halim, Hamd, Hamid, Hasib, Hay, Hudüs, Huld, Huri, İrşad, Cân, Cebbar, Cehennem, Celil, Cennet, Din.
<b>CİHAN OKUYUCU</b>	: Cin.
<b>CİHAN TUNÇ</b>	: Ecel.
<b>CÜNEYT GÖKÇE</b>	: Berzah.
<b>DURMUŞ ÖZBEK</b>	: İnşallah.
<b>EMRULLAH YÜKSEL</b>	: Ebkârü'l-Efkâr, Faysalü't-Tefrika, Hesap.
<b>ERDİNÇ AHATLI</b>	: Hasâisü'n-Nebi.
<b>ETHEM RUHİ FIĞLALI</b>	: İbâziyye, Gadır-ı Hum.
<b>FAHRETTİN KOCA</b>	: İbadet.
<b>FAHRETTİN OLGUNER</b>	: Bâtıl.
<b>GÜNAY TÜMER</b>	: Asli Günah, Ahir zaman, Âbâ.
<b>HASAN ONAT</b>	: İbaniyye.



<b>HAYRETTİN KARAMAN</b>	: Adet.
<b>HAYATİ HÖKELEKLİ</b>	: İdrak, Fıtrat, İnzar.
<b>HULUSİ KILIÇ</b>	: Celle Celâluh.
<b>H.BEKİR KARLIĞA</b>	: Cisim.
<b>İLHAN KUTLUER</b>	: Fesad, Gaiyye, Halâ, Cevher.
<b>İLYAS ÇELEBİ</b>	: Fiten ve Melâhim, Gayb, Haves ilmi, Hızır, Hızlân, Hızıy, Hüsün ve kubuh, İnşikâkü'l-Kamer.
<b>İLYAS ÜZÜM</b>	: Hüküm, İkâb, İlliyyin.
<b>İRFAN ABDÜLHAMİD</b>	: Eş'ari, Ebü'l-Hasan, Cebriyye.
<b>KASIM TURHAN</b>	: İnâniyyet.
<b>KÜRŞAT DEMİRCİ</b>	: Hârût ve Mârût
<b>MEHMET AYDIN</b>	: Ahlâk, Beşâirü'n- Nübüvve.
<b>MEHMET BULUT</b>	: İhve-i Selase.
<b>MEHMET EMİR</b>	: Hurûf.
<b>BOZHÖYÜK</b>	
<b>MEHMET KAYA</b>	: ed-Din ve'd-Devle.
<b>MEHMET İBŞİRLİ</b>	: Cihet.
<b>MEHMET YURDAGÜR</b>	: Ahbâriyye, Bab, Basar, Bekâ, Duhan, Fetret, Haşviyye, Hatm-ı Nübüvvet, İ'la-yı Kelimetullah, Cibet.
<b>M.SAİD ÖZERVARLI</b>	: ed-Dürretü'l-Fâhire, Firdevs, Harikulâde
<b>MUHİTTİN BAĞÇECİ</b>	: Ehl-i Tevhid.
<b>MUHAMMET ARUÇ</b>	: Hâtıme.
<b>MUHAMMET EROĞLU</b>	: Havâssül-Kuran.
<b>MUSTAFA ERTÜRK</b>	: Havz-ı Kevser.
<b>MUSTAFA SAİD YAZICIOĞLU</b>	: Fiil.
<b>MUSTAFA ÖZ</b>	: Acâride, Atiyye b. Esved, Âyânü'ş-Şia, Bihâr'ül-Envâr, Burac, Ca'd b. Dirhem, Ehl-i Beyt, Ehl-i Kible, Ehl-i Nazar, Galiyye, Ali el-Esvari, Ezârika, İmâmet.
<b>MUSTAFA SİNANOĞLU</b>	: Hüsrân, İlhâd, İman.

<b>MUSTAFA UZUN</b>	: Allah.
<b>MUSTAFA ÇAĞRICI</b>	: Dâ'vet, Emri bil- Ma'ruf, Nehiy-Anil Munker, Fitne,Hayırl,İhsan.
<b>OSMAN KARADENİZ</b>	: Fâcir.
<b>OSMAN TÜRER</b>	: Hû.
<b>RAMAZAN BİÇER</b>	: İğva.
<b>RAHMİ YARAN</b>	: Bid'at.
<b>SALİH SABRİ YAVUZ</b>	: Ehl-i Hak.
<b>SABRİ HİZMETLİ</b>	: Bîkendi, Muhammed b. Ahmet.
<b>SELAHATTİN PARLADIR</b>	: Dua.
<b>DİA</b>	: Afûv, Azîm, Bedl, Ber.
<b>SÜLEYMAN ATEŞ</b>	: İhlâs.
<b>SÜLEYMAN HAYRİBOLAY</b>	: Âlem.
<b>SÜLEYMAN TOPRAK</b>	: Haşir.
<b>SÜLEYMAN ULUDAĞ</b>	: Ameli, Azaim, Bâtın İlmi, Firaset, Hikmet, İbret.
<b>ŞABAN KURGUN</b>	: Hanif.
<b>ŞERAFETTİN GÖLCÜK</b>	: Asâtir, İ'cazü'l- Kur'an.
<b>YUSUF ŞEVKİ YAVUZ</b>	: Acbûz-Zeneb, Adem, Adn, Akâidüs-Senüs, Akıl, el-Akidetû'n-Nizamiyye, el-Akidetû'z-Zekiyye, Amentü, Amentü Şerhi, Araf, Arasât, Araz, Arş, Ayet, Ayn, Azab, Bahrû'l- Kelâm, Ba's, Be's, Bezm-i Elest, Burhan, Dalâlet, Delailü'n-Nübüvve, Cebrail, Delil, Ebü Mansur el- Eyyubi, Ehl-i Bid'at, Ehl-i Sünnet, Ehl-i Ehva, Ehl-i Isbât, Eş'ariyye, Eys, Fasık, Gılman, Gulûv, Haber-i Vahid, Hâtku'l Kuran, Hareket, Hevâtir, Heyûlâ, Hulûl, Hurafe,Hüccet, İcazü'l Kur'an, İhbar, İlah, İlham, İlim, İlliyyet, İrâde.
<b>DİA</b>	: Dabbetü'l Arz, Deccal.
<b>ZEKİ ÜNAL</b>	: Cebrail.